

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“ AZƏRBAYCANDA PEŞƏ MƏSULİYYƏTİNİN SİĞORTASI
İNSTITUTU: PROBLEMLƏR VƏ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

Əmirəlizadə Güllü Həsən qızı

BAKI – 2021

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu
_____ **imza**
“ _____ ” _____ **2021-ci il**

“ AZƏRBAYCANDA PEŞƏ MƏSULİYYƏTİNİN SİĞORTASI
İNSTITUTU: PROBLEMLƏR VƏ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ”
mövzusunda
MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403-Maliyyə
İxtisaslaşma: Sığorta işinin təşkili

Qrup: 624

Magistrant: Əmirəlizadə Güllü
Həsən qızı

_____ **imza**

Elmi rəhbər: h.ü.f.d Abbasbəyli
Mustafa Aslan oğlu

_____ **imza**

Proqram rəhbəri:
i.ü.f.d. Vəliyev Cəbrayıl Xəlil oğlu

_____ **imza**

Kafedra müdiri:
i.e.d., prof. Kəlbəyev Yaşar Atakişi oğlu

_____ **imza**

Elm andı

Mən, Əmirəlizadə Güllü Həsən qızı and içirəm ki, “Azərbaycanda peşə məsuliyyətinin sığortası institutu: problemlər və inkişaf perspektivləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

**“AZƏRBAYCANDA PEŞƏ MƏSULİYYƏTİNİN SİĞORTASI İNSTİTUTU:
PROBLEMLƏR VƏ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ.”**

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktualığı: Müasir dövrdə, Azərbaycanın sığorta bazarında yeni sahələr, alt sektorlar və sığorta növləri meydana çıxır və inkişaf edir. Bu faktorların mövcudluğu mövzunu aktual edir.

Tədqiqatın məqsədi: Tədqiqatın məqsədi məsuliyyət sığortasının iqtisadi mahiyyəti və məzmunu ilə bağlı nəzəri müddəaları öyrənmək və aydınlaşdırmaq, peşə məsuliyyəti sığortasının mövcud vəziyyətini, meyllərini və inkişaf perspektivlərini müəyyənləməkdir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Tədqiqatın metodlarına analiz, sintez, müqayisə, kimi sosial əhəmiyyətə malik metodlar istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın informasiya bazası Dövlət Statistika Komitəsinin Statistik məlumatları, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən imzalanmış sığorta aktları və sığorta qurumlarının məlumatları təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Dünyanı bürüyən dəhşətli COVID 19 virusunun mövcud olması səbəbi ilə kitabxanaların fəaliyyətdə olmaması dissertasiya mövzusunun dərinəndən araşdırılmasında məhdudiyyətlər törətmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Tədqiqatın praktiki əhəmiyyətinə hüquqi və fiziki şəxslərin məsuliyyət sığortasının əsas prinsiplərini təkmilləşdirilmək üçün praktik tövsiyələr hazırlanmışdır.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Tədqiqat zamanı əldə edilmiş nəticələrin ölkə sığortaçıları tərəfindən xüsusi növlərin tətbiqinin səmərəliliyinin artırılması üçün istifadə edilə bilər.

Açar sözlər: məsuliyyət, sığorta, inkişaf, dinamika, təlabat

“INSTITUTE OF OCCUPATIONAL LIABILITY INSURANCE IN AZERBAIJAN: PROBLEMS AND PROSPECTS FOR DEVELOPMENT“

SUMMARY

The actuality of the subject: In modern times, new areas, sub-sectors and types of insurance are emerging and developing in the insurance market of Azerbaijan. The presence of these factors makes the topic relevant.

Purpose and tasks of the research: The purpose of the study is to study and clarify the theoretical provisions related to the economic nature and content of liability insurance, to determine the current status, trends and development prospects of occupational insurance.

Used research methods: Socially significant methods such as analysis, synthesis, comparison were used in the research methods.

The information base of the research: The information base of the survey consists of statistical data of the State Statistics Committee, insurance acts signed by the President of the Republic of Azerbaijan and information of insurance institutions.

Restrictions of research: Due to the existence of the terrible COVID 19 virus that has spread around the world, the inactivity of libraries has limited the in-depth study of the dissertation topic.

The novelty and practical results of investigation: Practical recommendations for the practical significance of the research have been developed to improve the basic principles of liability insurance of legal entities and individuals.

Scientific-practical significance of results: The results obtained during the study can be used by the country's insurers to increase the efficiency of the application of special types.

Keywords: responsibility, insurance, development, dynamics, demand

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul
SSRİ	Sovet Sosialist Respublikalar İttifaqı
ASC	Açıq Səhmdar Cəmiyyəti

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	8
I FƏSİL. MÜASİR DÖVRDƏ MƏSULİYYƏT SİĞORTASININ MÖVCUD VƏZİYYƏTİ VƏ PEŞƏ MƏSULİYYƏTİ SİĞORTASININ BAŞLICA MODELLƏRİ.....	11
1.1. Məsuliyyət sığortası, xüsusiyyətləri və növləri.....	11
1.2. Dünya ölkələrində peşə məsuliyyəti sığortasının inkişaf perspektivləri.....	20
1.3. Məsuliyyət sığortasının İsveç və Türkiyə modeli.....	28
II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA SİĞORTA SEKTORUNUN MÖVCUD VƏZİYYƏTİ. PEŞƏ MƏSULİYYƏTİ SİĞORTASININ AZƏRBAYCANDA ROLU VƏ MÖVQEYİ.....	35
2.1. Hazırkı dövrdə Azərbaycan Respublikasında sığorta sektorunun mövcud vəziyyəti.....	35
2.2. Azərbaycan Respublikasında, sığorta sektorunda peşə məsuliyyəti sığortası hansı mövqeyə malikdir.....	41
2.3. Azərbaycanda peşə məsuliyyəti sığortasının Avropa ölkələri ilə oxşar cəhətləri.....	46
III FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA PEŞƏ MƏSULİYYƏTİ SİĞORTASININ İNKİŞAFI ÜÇÜN GÖRÜLMƏLİ OLAN TƏDBİRLƏR, ƏSAS PROBLEMLƏR.....	50
3.1. Hazırda Azərbaycan Respublikasında peşə məsuliyyət sığortasının inkişafında qarşıya çıxan problemlər.....	50
3.2. Azərbaycanda peşə məsuliyyəti sığortasının inkişafı üçün görülən tədbirlər və əsas inkişaf perspektivləri.....	58
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	68
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	70
Sxemlərin siyahısı.....	73
Cədvəllərin siyahısı.....	73

GİRİŞ

Mövzunun aktualığı: Hal-hazırda, ölkə iqtisadiyyatında baş verən ciddi dəyişikliklər dövründə Azərbaycanda sığortanın mahiyyəti və funksiyaları əsaslı şəkildə dəyişir, hüquqi və fiziki şəxslərin mülkiyyətini qorumaq iqtisadi vasitələri artır.

Bazar iqtisadiyyatı inkişaf etmiş ölkələrdə sığorta işi geniş bir sahəyə malikdir. Ölkəmizdə dövlət mülkiyyət forması və inzibati-əmr idarəetmə sisteminin səlahiyyəti daxilində sığorta təşkilatlarının potensialı tam şəkildə aşkara çıxara bilmə və tətbiq dairəsi çox məhdud idi. Nəticədə bazar iqtisadiyyatı olan ölkələr üçün tipik sığorta növləri ölkəmizdə inkişaf etməyə fürsət tapmadı.

Bazar münasibətləri, müxtəlif mülkiyyət formalarının meydana çıxması təkcə müəssisələrin və sahibkarların maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsinin deyil, həm də vətəndaşların mənafelərinin qorunmasının qarantı kimi sığorta iqtisadiyyatının fəaliyyət sahəsinə aktiv şəkildə daxil olması üçün obyektiv ilkin şərtlər yaradır. Ölkəmizdə sığortanın mahiyyəti və funksiyalarındakı dəyişikliklərin obyektivliyi, bir tərəfdən iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi, hüquqi və fiziki şəxslərin ehtiyaclarının artması ilə əlaqədardır. Digər tərəfdən, təbii fəlakətlərdən, texnogen qəzalardan, təbiətin və bazarın təlatümlərindən yarana biləcək zərərlər etibarlı və zəmanətli maliyyə mənbəyinə malik olmalıdır. Bu baxımdan, Azərbaycanın sığorta bazarında yeni sahələr, alt sektorlar və sığorta növləri meydana çıxır və inkişaf edir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Problemin işlənmə dərəcəsində Abbasov I, Həsənov I, Abdullayev.A, Ataşov, B.X., Novruzov N.A., İbrahimova E. Ə., Xudiyev N.N., İbrahimov. E.R., Hüseynov. M.C. tədqiqatları ilə yanaşı, Аленичев В.В., Андреева Е.В., Русакова О.И., Ахвледиани Ю.Т., Akbulaev, N., Salihova, S., Aliyeva, M.A. – nın tədqiqat işlərinə müraciət olunmuşdur.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın məqsədi məsuliyyət sığortasının iqtisadi mahiyyəti və məzmunu ilə bağlı nəzəri müddəaları öyrənmək və aydınlaşdırmaq, Azərbaycan Respublikasının peşə məsuliyyəti sığortasının mövcud vəziyyətini, meyllərini və inkişaf perspektivlərini müəyyənləşdirmək,

habelə inkişaf etdirməkdir onun təkmilləşdirilməsi üçün praktik tövsiyələri özündə cəmləşdirir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqatın obyektı Azərbaycanda peşə məsuliyyəti sığortası institutu anlayışını, sığortanın mövcud vəziyyətini, problemlər və inkişaf perspektivləri ilə yanaşı, bazar şəraitində məsuliyyət sığortasının dövlət tərəfindən tənzimlənməsi üçün nəzərdə tutulan tədbirləri əhatə etməkdədir. Tədqiqat peşə məsuliyyətinin Azərbaycanda inkişaf perspektivləri haqqındadır. Bunun üçün tədqiqatın obyektini sığorta şirkətləri, mütəxəssislər təşkil edir.

Tədqiqatın metodları: Tədqiqatın metodlarına analiz, sintez, müqayisə, kimi sosial əhəmiyyətə malik metodlar istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın informasiya bazası Dövlət Statistika Komitəsinin Statistik məlumatları, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən imzalanmış sığorta aktları və sığorta qurumlarının məlumatları təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Dünyanı bürüyən dəhşətli COVID 19 virusunun mövcud olması səbəbi ilə kitabxanaların fəaliyyətdə olmaması dissertasiya mövzusunun dərinlən araşdırılmasında məhdudiyyətlər törətmişdir.

Tədqiqatının elmi yeniliyi. Tədqiqatının elmi yeniliyini Azərbaycan Respublikasında peşə məsuliyyəti sığortasının iqtisadi mexanizminin təkmilləşdirilməsi üçün bir sıra nəzəri və praktik təkliflərin hazırlanmasından ibarətdir. Tədqiqat zamanı aşağıdakı elmi nəticələri əldə etmişdir:

- yerli və xarici alimlərin məsuliyyət sığortasının mahiyyəti və təsnifatı barədə mövcud fikir nöqtəyi-nəzərlərinin təhlilinə, habelə inkişafın tarixi mərhələlərinin öyrənilməsi nəticəsində sığortanın nəzəri əsaslarını müəyyənləşdirməsinə nəzərdən keçirilməsi;
- məsuliyyət sığortasını digər sığorta sahələrindən fərqləndirən keyfiyyət xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi;
- məsuliyyət sığortasının təsnifatı üçün meyar müəyyən edilməsi
- Azərbaycanda məsuliyyət sığortası növlərinin formalaşması və inkişafı.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat Azərbaycan iqtisadiyyatında peşə məsuliyyəti sığortası problemlərinin praktiki şəkildə işlənməməsi tədqiqat mövzusunun elmi zəruriliyini və aktuallığını, həmçinin əsas istiqamətlərinin seçilməsini müəyyənləşdirdi. Tədqiqatın müstəqil tamamlanmış bir elmi tədqiqat olması və tədqiqat zamanı əldə edilmiş nəticələrin ölkə sığortaçıları tərəfindən xüsusi növlərin tətbiqinin səmərəliliyinin artırılması üçün istifadə edilə bilməsi ilə bağlıdır. Tədqiqat işində məsuliyyət sığortası, xüsusən peşə məsuliyyəti sığortası aşağıdakı nəticələrlə praktik əhəmiyyətə malikdir:

- ✓ məsuliyyət sığortasının müstəqil bir sahəyə ayrılması əsaslandırılmış və məsuliyyət sığortasının alt sənaye təsnifatının əsasını təşkil edən meyar aydın şəkildə müəyyən edilmişdir ki, bu da tədqiq olunan sığorta sənayesinin sistemindəki yerini və əhəmiyyətini nəzəri əsaslandırmağa imkan vermişdir. Burada əsas məqsəd hüquqi və fiziki şəxslərin maddi müdafiəsi, habelə müasir şəraitdə məsuliyyət sığortası sisteminin fəaliyyətinin əsas prinsiplərini müəyyənləşdirmək;
- ✓ məsuliyyət sığortasının icbari növlərinin, xüsusən də peşə növlərinin əsas prinsiplərini və müddəalarını daha da yaxşılaşdırmaq məqsədi ilə aydınlaşdırılması baxımından icrasını təyin edən tənzimləyici sənədlərə dəyişikliklər təklif edilmiş;
- ✓ həm sığorta müqaviləsi bağlamaq mərhələsində, həm də tələblərin həll edilməsi müqavilə çərçivəsində mübahisələrin həlli mərhələsində peşə məsuliyyəti sığortasının iqtisadi mexanizminin təkmilləşdirilməsi üçün praktik tövsiyələr hazırlanmışdır.

I FƏSİL. MÜASİR DÖVRDƏ MƏSULİYYƏT SİĞORTASININ MÖVCUD VƏZİYYƏTİ VƏ PEŞƏ MƏSULİYYƏTİ SİĞORTASININ BAŞLICA MODELƏRİ

1.1. Məsuliyyət sığortası, xüsusiyyətləri və növləri

Məsuliyyət sığortası üçüncü şəxslərə həm hüquqi, həm də fiziki ziyan dəyməsindən sığortadır. Məsuliyyət sığortası həm yaralananların, həm də ziyana səbəb olanların rifahını qorumaq üçün vacibdir. Mülki məsuliyyət sığortalanırsa, zərər verdikdə, zərər çəkmiş şəxs sığorta şirkətindən təzminat alacaqdır. Sığortalının ziyanı kompensasiya edəcəyi üçün sığortalıların rifahı da zərər görməyəcəkdir.

Məsuliyyət sığortası hüquqi və fiziki şəxslərin fəaliyyətlərinin qanunvericiliyin tələblərindən irəli gələn nəticələrinə görə maddi məsuliyyətinə əsaslanır. Müəssisələr, təşkilatlar və ya vətəndaşlar öz fəaliyyətləri əsnasında üçüncü şəxslərin binalarına, əmlakına və digər əmlak mənafeələrinə zərər verə biləcəyi üçün, ümumi qəbul edilmiş təcrübəyə uyğun olaraq, ortaya çıxan ziyanı ödəməyə görə məsuliyyət daşıyırlar.

Məsuliyyət sığortası müqaviləsinin bağlanması, zərərin ödənilməsi üçün hüquqi münasibətlərin iştirakçısı olmuş şəxslərin sığorta müdafiəsini təmin edir. Məsuliyyət sığortası müqaviləsinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, sığortalı sığortalıdan sığorta haqqı alan sığortaçı, hərəkətləri nəticəsində üçüncü şəxslərə ziyan vurması ilə əlaqədar sığortalıdan təzminat almaq hüququ olduqda zərər çəkmiş şəxslərin əvəzini ödəməyi öhdəsinə götürür.

Məsuliyyət sığortası ikiqat funksiyaya malikdir. Bir tərəfdən, sığortaçını və digər sığortalıları üçüncü şəxslərə vurduğu zərərin ödənilməsi zərurəti yaranarsa maddi itkilərdən qoruyur. Digər tərəfdən, zərər çəkmiş şəxslərin onlara ödənəcək təzminatı almasını təmin edir. (Xudiyev N.N: 2015. s. 37-39.)

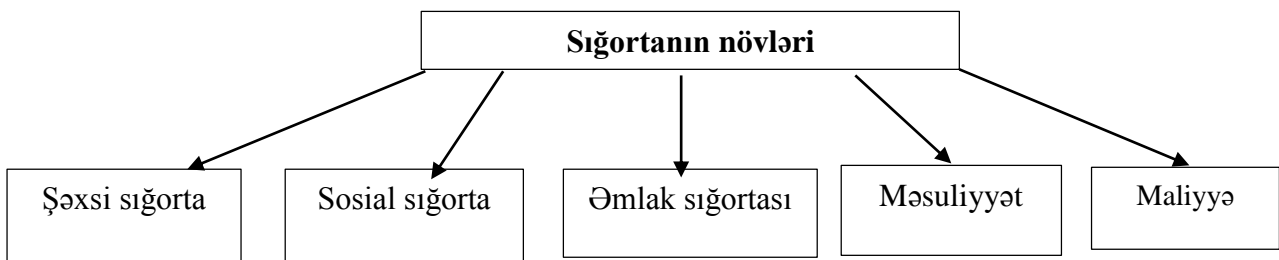
Məsuliyyət sığortası aşağıdakılara bölünür:

- zərər üçün məsuliyyət sığortası üçün;
- müqavilənin pozulmasına görə məsuliyyət sığortası (müqavilə üzrə məsuliyyət sığortası).

Mülki məsuliyyət sığortası müqavilələrinə görə, sığorta riski, yalnız mülki qanunvericiliyin tələbləri əsasında kompensasiya edilməli olan üçüncü şəxslərin həyatına, sağlamlığına və əmlakına ziyan vurduğu üçün sığortalı və ya sığortalı şəxsin məsuliyyətidir. Burada müqavilə öhdəliklərinin yerinə yetirilməməsi və ya lazımınca yerinə yetirilməməsi ilə əlaqəli deyil. Bu cür məsuliyyət işgəncə və ya müqavilədən kənar adlanır.

Məsuliyyət sığortası əməliyyatlarının əsas hissəsini məhz mülki məsuliyyət sığortası təşkil edir. Bundan əlavə, razılaşan tərəflərdən birinin üzərinə götürdüyü müqavilə öhdəliklərinin yerinə yetirilməməsi və ya lazımınca yerinə yetirilməməsindən irəli gələn məsuliyyət də mövcuddur (müqavilə öhdəliyi). Qanunvericilik fərdi müqavilələrin şərtlərinin pozulmasına görə məsuliyyət formalarını və hədlərini bilavasitə müəyyən etdikdə və ya qarşı tərəflər hüquqlarına əsasən tərəflərin məsuliyyətinin hallarını və miqdarlarını müqavilədə müəyyən etdikdə baş verə bilər.

Sxem 1: Sığorta fəaliyyətinin növləri

Mənbə: Xudiyev.N.N. «Sığorta»: 2003. s. 7.

Üçüncü şəxslərə sığortalanan ziyanın vurulmasına səbəb olan halların xüsusiyyətlərindən asılı olaraq aşağıdakı mülki məsuliyyət sığortası növləri fərqləndirilə bilər. Bunlar aşağıdakılardır

- ✓ Nəqliyyat vasitələri sahibləri üçün üçüncü şəxslərin məsuliyyət sığortası.
- ✓ Daşıyıcı məsuliyyət sığortası.
- ✓ Artan təhlükə mənbəyi olan müəssisələrin mülki məsuliyyətinin sığortası.
- ✓ Peşəkar məsuliyyət sığortası (notariuslar, həkimlər, auditorlar və s.).
- ✓ Malların istehsalçıların və satıcılarının keyfiyyəti və təhlükəsizliyinə görə məsuliyyət sığortası və s. (Audit. Qanunvericilik və normativ sənədlər: 2013. s. 37-39.)

Məsuliyyət sığortası hazırda aşağıdakı növ müqavilələr məcburi formada bağlanır:

1. Nüvə enerjisindən istifadə zamanı radiasiyaya məruz qalma nəticəsində yaranan ziyanə görə icbari məsuliyyət sığortası.
2. Notariusların peşə məsuliyyətinin icbari sığortası.
3. Kosmik fəaliyyətlə bağlı məsuliyyətin icbari sığortası.
4. İcbari ekoloji məsuliyyət sığortası.

Məsuliyyət sığortası bir sıra xüsusiyyətlərə malikdir:

Məsuliyyət sığortası halında, sığortalının əmlak mənafeələrinin sığortalanması təbii hadisələr səbəbindən onun əmlakına, həyatına yaxud sağlamlığına ziyan vurulması ilə deyil, sığortalının hərəkətləri və ya fəaliyyətləri ilə vurulmuş zərər olduqda həyata keçirilir.

Məsuliyyət sığortası, sığortalı tərəfindən sığorta müqavilələri üzrə sığortalanan məbləğ daxilində üçüncü şəxslərə dəymiş zərərlərin ödənilməsini təmin edir. Zərərçəkmiş şəxsin zərərinin sığorta məbləği ilə əhatə olunmayan hissəsi sığortalı tərəfindən könüllü və ya məhkəmə yolu ilə ödənilməlidir.

Zərəre görə məsuliyyət üçün bir sığorta müqaviləsi bağlayarkən, bir qayda olaraq, sığorta hadisəsi baş verdikdə sığorta ödənişinin kimə veriləcəyi məlum deyil.

Müqavilənin pozulmasına görə məsuliyyət sığortası istisna olmaqla, məsuliyyət sığortası üçün sığorta məbləği təyin edilərkən, bir qayda olaraq, sığorta dəyəri kimi bir əsas yoxdur.

Məsuliyyət sığortası sığorta fəaliyyətinin müstəqil bir sahəsidir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində məsuliyyət sığortası həm hüquqi, həm də fiziki şəxslər üçün çox vacibdir. (B. Xankişiyev: 2009. s. 39.)

Məsuliyyət sığortası sığorta növlərini özündə birləşdirən bir sahədir ki, sığorta sığortası obyektləri, sığortaçının özləri tərəfindən və ya üçüncü şəxslərin əmlakına dəymiş zərərin (itki, zərər) ödənilməsi ilə əlaqəli əmlak maraqlarıdır. Məsuliyyət sığortasının əsas məqsədi, sığortalıların hər hansı bir fəaliyyəti nəticəsində potensial ziyan sahiblərinin iqtisadi maraqlarının qorunmasını sığortalamaqdır.

Son illərdə bu sahədəki bir çox sığorta növü (nəqliyyat vasitələri sahibləri üçün mülki məsuliyyət sığortası, daşıyıcı məsuliyyəti sığortası, müəssisələrin mülki məsuliyyət sığortası - artan təhlükə mənbələri, işəgötürənlərin məsuliyyət sığortası, peşə məsuliyyəti sığortası) sığortaçıların sığorta portfellərinin quruluşunda deyilənlərlə yanaşı, ölkəmizdə məsuliyyət sığortası institutunun yaradılması hər cür çətinlik və problemlərlə müşayiət olunur. Buraya sığorta qanunvericiliyinin mükəmməl olmaması, sığorta dərəcələrinin və müavinətlərinin ölçüsünü təyin edərkən sığortaçıların istifadə edə biləcəyi kifayət qədər statistik materialın olmaması daxildir.

Mütəxəssislərin əksəriyyətinin fikrincə, indiki mərhələdə dünyanı əhatə edən keçid iqtisadiyyatı olan ölkələrdə, sığortalıların əmlak mənafeələrinin könüllü sığortalanması üçün obyektiv olaraq heç bir mədəniyyət və bacarıq olmadığı təqdirdə, müqavilə bağlamaq öhdəliyini qanunla təsdiq etmək lazımdır. Bu, xüsusilə sığortanın sığortalı tərəfindən vurulmuş zərər nəticəsində zərər çəkmiş şəxslərin əmlak mənafeələrinin qorunması ilə əlaqəli olduğu hallarda əhəmiyyət daşıyır. Bu proses, ilk növbədə, artan təhlükə mənbəyi rolunu oynayan sığortalılarda baş verir. Həmin sığorta növləri, birinci növbədə, müəyyən peşəkar fəaliyyət növü (tibb işçiləri, notariuslar) həyata keçirərkən məsuliyyət sığortasını əhatə edir. Bu sahədə icbari sığortanın inkişafı zərərçəkmişlərin əmlak mənafeələrinin qorunmasını təmin etmək məqsədi daşıyır. Çünki bu prosesdə zərərçəkən şəxsin maddi vəziyyətindən asılı olmayaraq sığorta ödənişi etmək və ziyanı ödəmək mümkündür. Məsuliyyət sığortası üçün nəzərdə tutulan məbləğ qanunla müəyyən edilmiş miqdarda olur.

Effektiv sığorta müdafiəsi sisteminin yaradılması, peşə məsuliyyəti sığortasının tətbiqi ilə sığorta riskinin və potensial zərərlərin yenidən bölüşdürülməsi zərərçəkənlərin maraqlarını çətinlik çəkmədən və əlavə xərclər olmadan qorumaq üçün təsirli bir vasitə yaratmağa imkan verir.

Notariatların, auditorların, mühasiblərin, inşaatçıların, rieltorların və digər mütəxəssislərin fəaliyyəti haqqında qanunlarda onların məsuliyyət sığortası ilə bağlı müddəa olmalıdır. Hər mütəxəssis kateqoriyası üçün məsuliyyət sığortası haqqında ayrıca qanunların hazırlanması və qəbulu ilə əlaqəli hal mümkündür. Qeyd olunan

bu qanun, burada adı çəkilən bütün mütəxəssis kateqoriyasına şamil edilə bilər. "Peşə məsuliyyəti sığortası haqqında" vahid bir qanunun qəbulu hər bir sahədə əsaslıdır.

Peşə məsuliyyətinin icbari sığortası haqqında vahid qanun yalnız vaxta qənaət etməyəcək, eyni zamanda, "təqsirləndirilənlərin" subyektiv maraqlarının təsiri istisna olmaqla, zərərin ödənilməsi məsələlərinin ümumi metodoloji əsaslarla həll edilməsinə imkan verəcəkdir. Bunun üçün nəzərdə tutulan bütün peşəkar nüanslar standart qaydalarda və sığorta müqavilələrində nəzərə alınır. Məsuliyyət sığortasının öhdəliyini inzibati məcburiyyət kimi deyil, müvafiq fəaliyyət növü üçün lisenziya verilməsinin şərtləri kimi qəbul etmək daha məqsədəuyğun olar.

Mümkün məsuliyyət sığortasının icbari növlərinin qanunvericiliklə məhdudlaşdırılması ilə yanaşı, onların tətbiqi prosedurunun dəyişdirilməsi əhəmiyyət daşımaqdadır. Məsuliyyət sığortasının aşağıdakı növləri mövcuddur:

- 1) ölkə daxilində qüvvədə olan sığorta növləri;
- 2) öz ərazilərində tətbiq etmə hüququ respublikanın təsis qurumlarının səlahiyyətlərinə verilmiş sığorta növləri.

Bu yanaşma ilə peşə məsuliyyəti sığortasının icbari növləri ikinci qrupa aid edilə bilər. Hal-hazırda inkişaf etməkdə olan bəzi icbari sığortalar respublika olaraq deyil regional olaraq da tətbiq edilməkdədir. Burada, işəgötürənlərin mülki məsuliyyəti, icarəyə götürülmüş dövlət əmlakı, ekoloji, bələdiyyələrə məxsus mənzillərin sığortası nəzərdə tutulur.

Müəyyən kateqoriyalı sığortalıların sosial müdafiəsini təmin etmək baxımından icbari sığortaya ehtiyac danılmazdır. Bununla yanaşı, əksər hallarda bazar təşviqi olmayan icbari sığorta mexanizmlərindən istifadə, sığorta münasibətləri iştirakçılarının fəaliyyətinin genişlənməsinə mane olur. Bu vəziyyətdə sığorta, bazarın müəyyən seqmenti üzərində mütləq sığortaçıya tapşırılan nəzarət vasitəsinə çevrilir.

Bazara keçidin ilkin mərhələlərində icbari sığortanın payı kifayət qədər yüksəkdir. Bu dövrdə sığorta təşviqləri, əksər potensial sığortalılar üçün açıq şəkildə yetərli deyil və bu səbəbdən bir çox fəaliyyət növü mütləq sığortalanmalıdır. Eyni

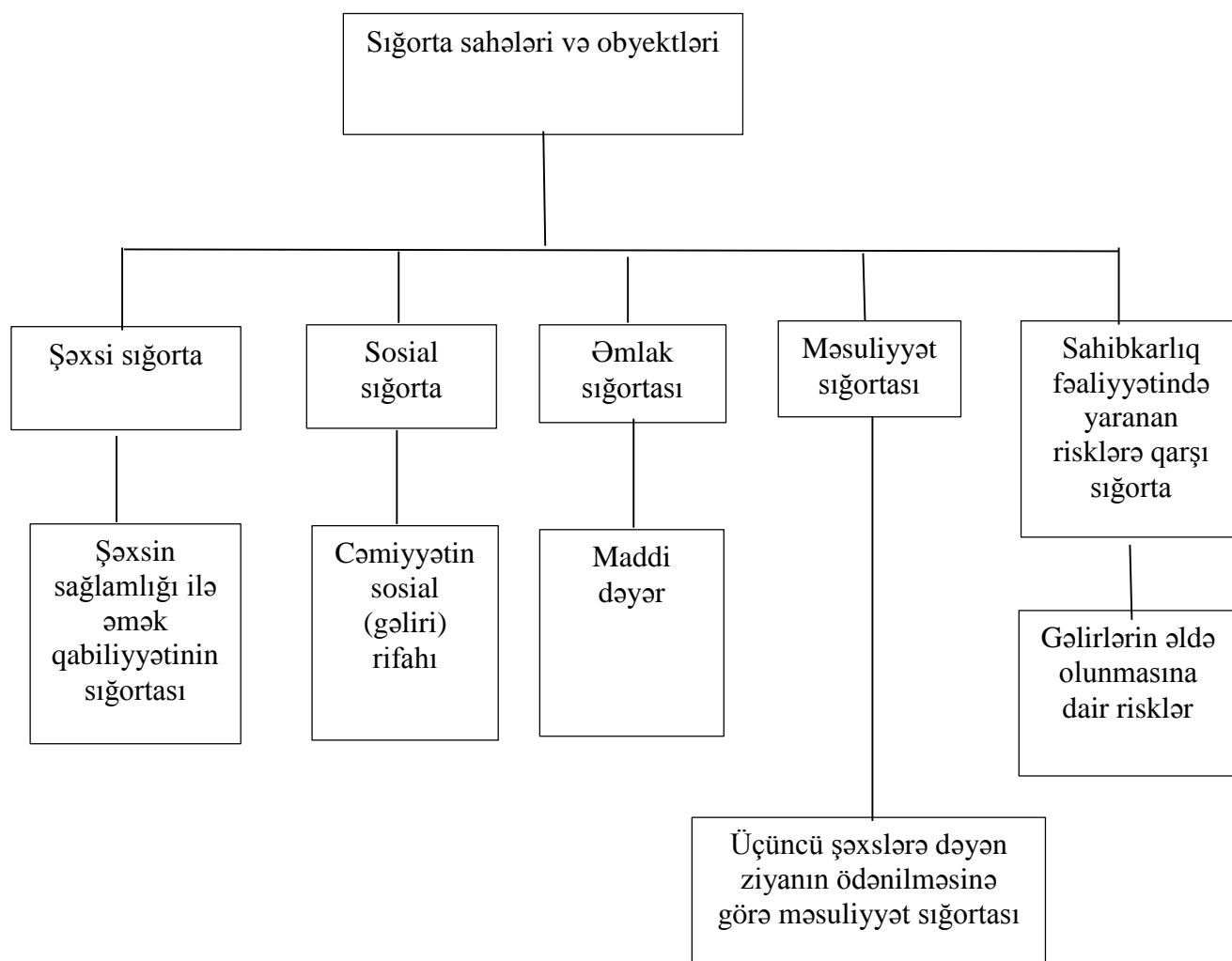
zamanda, iqtisadi artımın bərpa olunması, etibarlı və şəffaf hüquqi baza, vergi sistemi ilə sabit iqtisadi inkişaf üçün şəraitin yaradılması mərhələsində icbari məsuliyyət sığortasının növlərinin məhdudlaşdırılması və ümumiyyətlə rolunun azaldılması məqsədəuyğundur.

İndiyə qədər ölkəmizdə sığortanın sənaye təsnifatı məsələsi birmənalı şəkildə həll olunmamışdır. “Azərbaycan Respublikasının sığorta işinin təşkili haqqında” Respublika Qanuna görə məsuliyyət sığortası əmlak sığortasının alt sektoru kimi müəyyən edilir. Bununla birlikdə, tanınmış alimlərin əksəriyyətinin fikrincə, məsuliyyət sığortasını əmlak sığortasından ayrı nəzərdən keçirmək və bu sığorta fəaliyyət növünü müstəqil bir sığorta sahəsi kimi qəbul etmək məsləhətdir. Bunu dəstəkləyən bir sıra səbəblər var. (Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsi: Bakı. s. 38-40.)

Həqiqətən, məsuliyyət sığortası həm əmlak sığortasının xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirməklə yanaşı, əmlaka dəyən ziyanı görə fərdi sığortada, vətəndaşların həyatı və sağlamlığına ziyan dəysə həmin əmlak və fərdi sığortadan fərqli olaraq, məsuliyyət sığortası ilk növbədə üçüncü şəxslərə dəymiş ziyanın ödənilməsini təmin etməli və eyni zamanda sığortalının (sığortalı) özünün əmlak mənafeələrinin qorunması üsulu kimi çıxış etməlidir.

Bu sığorta münasibətlərini ayrıca bir sığorta sənayesinə ayırmaq zərurəti, onları əmlak və ya fərdi sığorta kimi təsnifləşdirməyin mümkünsüzlüyündən qaynaqlanır. Əgər əmlak sığortası obyektə hüquqi və ya fiziki şəxslərin əmlakıdırsa, şəxsin həyatı, sağlamlığı və əmək qabiliyyətidirsə, məsuliyyət sığortalanarkən, sığortanın obyektə sığortaçının qanunla müəyyən edilmiş məsuliyyətidir. Məsuliyyət sığortası əmlak sığortasından fərqlənir ki, əmlak sığortası ilə əvvəlcədən müəyyən edilmiş əmlak əvvəlcədən müəyyən edilmiş məbləğdə sığortalanır və məsuliyyət sığortası ilə qorunma obyektə əvvəlcədən təyin edilmiş əmlak faydaları deyil, bütövlükdə sığortalının rifahıdır. Məsuliyyət sığortası həm də sığortalının həyatı və iş qabiliyyəti ilə əlaqəli qeyd olunan hadisələrin baş verməsi halında həyata keçirilən fərdi sığortadan da fərqlidir. Fərdi sığortanın məbləği sığortası, məsuliyyət sığortasının zərərin sığortası olduğunu deyə bilərik.

Sxem 2: Sığorta sahələri və obyektləri.

Mənbə: Xudiyev.N.N. «Sığorta»: 2003. s. 14.

Bildiyiniz kimi əmlak sığortasında sığorta hüquq münasibətlərinin subyektləri sığortalı və sığortaedicidir. Əmlak sığortası müqaviləsi üçüncü şəxsin (faydalananın) xeyrinə bağlana bilər. Bununla birlikdə, əmlak sığortası müqaviləsi yalnız əmlakı qorumaqda maraqlı olan şəxsin (mülkiyyətçi, icarəyə verən, girov qoyan və s.) lehinə bağlana bilər. Beləliklə, bu üçüncü şəxs həmişə əvvəlcədən bilinir və ən çox birbaşa əmlak sığortası müqaviləsində göstərilir. Şəxsi sığorta müqaviləsində, sığortaçının yanında, sığorta münasibətlərinin mövzusu şəxsdir, yəni, həyatı, sağlamlığı və iş qabiliyyəti olan şəxs şəxsi sığorta vəziyyətindən faydalananda (sığorta müavinəti alan şəxs nəzərdə tutulur) bilər. Beləliklə, əmlak sığortasında olduğu kimi fərdi sığortada da üçüncü şəxslər (sığortalı və faydalanan) hər zaman əvvəlcədən bilinir və sığorta müqaviləsində adları çəkilir.

Şəxsi və əmlak sığortasından fərqli olaraq, artıq qeyd edildiyi kimi, məsuliyyət sığortası obyektə, sığortaçının hər hansı bir hərəkəti səbəbindən üçüncü şəxslərə olan məsuliyyətdir. Bu üçüncü şəxslərin sığorta müqaviləsində konkret olaraq adları çəkilə bilməz, çünki hansı şəxslərə və nə miqdarda sığorta ödənişi veriləcəyini əvvəlcədən söyləmək mümkün deyil. Bu, sığorta hadisəsi yalnız üçüncü şəxslərə ziyan vurmaları halında müəyyən edilir (lakin bu müddəa müqavilə məsuliyyəti sığortasına, məsələn, annuitet məsuliyyətinin sığortasına şamil edilmir). Üçüncü şəxslər, sığortalı və ya sığortalı tərəfindən mənafeələrinə xələl gətirən və ya zərər gören vətəndaşlar və hüquqi şəxslər ola bilərlər.

Sxem 3: Məsuliyyət sığortasının iştirakçılarının qrafik təsviri

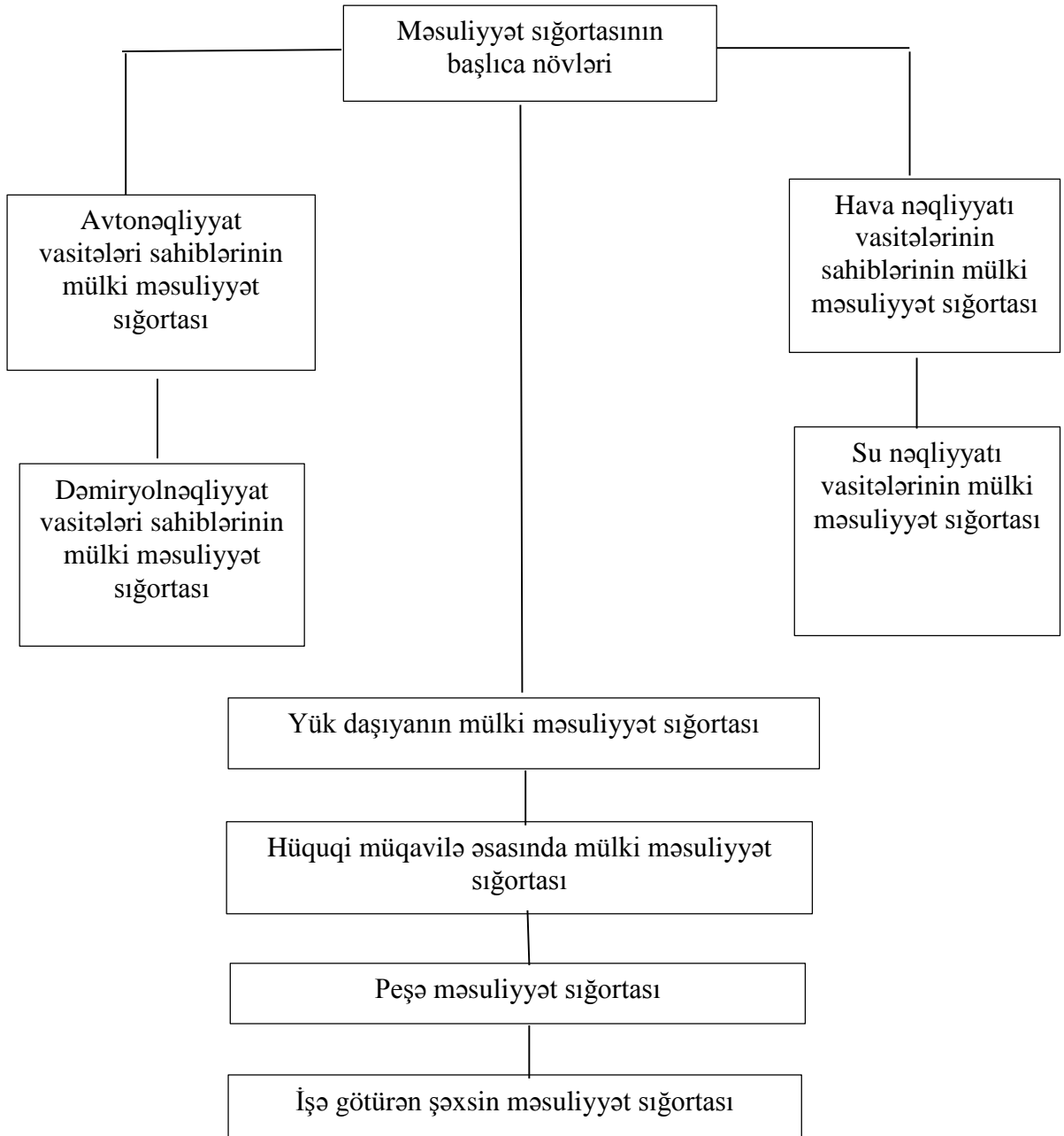
Mənbə: Xudiyev.N.N. «Sığorta»: 2003. s. 30-32. (məlumatlara əsasən hazırlanmışdır)

Beləliklə, ayrı bir sənayedə məsuliyyət sığortasının ayrılması olduqca məqbuldur.

Məsuliyyət sığortası müqavilələri və qaydaları (şərtləri) sığortalılar tərəfindən müstəqil olaraq sığorta fəaliyyətinə nəzarət üzrə icraedici orqan tərəfindən standart müqavilələrə və qaydalara uyğun olaraq hazırlanır.

Məsuliyyət sığortasının müqavilə şərtlərinin ən ümumi tələblərinə əmlak və fərdi sığorta müqavilələri ilə eyni tələblər daxildir. Beləliklə, sığortalı müqavilənin qüvvədə olduğu müddətdə fəaliyyətinin xarakterindəki dəyişikliklər, əmlakın, nəqliyyat vasitələrinin istismarı, istehsal formaları və üsullarındakı dəyişikliklər, ticarət sahəsindəki dəyişikliklər barədə dərhal sığortaçını məlumatlandırmağa məsuliyyət daşıyırlar.

Sxem 4: Məsuliyyət sığortasının növləri

Mənbə: Müəllif tərəfindən, N.Xudiyev «Sığorta işi». Dərslik: Bakı, 2015. s. 236-239 əsasında hazırlanmışdır.

Sığorta məbləği ya sığortaçı ilə sığortalı arasında bağlanmış müqavilə əsasında, ya da sığorta qanunvericilik assosiasiyaları, beynəlxalq müqavilələr ilə müəyyən edilmiş sığorta məsuliyyəti həddləri əsasında müəyyən edilə bilər.

İstənilən şəxs cinayət törədikdə və bunun nəticəsində üçüncü şəxslərə fiziki, maddi, maddi və ya mənəvi ziyan vurduqda, zərər vuranın müxtəlif növ məsuliyyətləri yaranır (cinayət, mülki, inzibati və s.).

Məsuliyyət sığortası üzrə sığorta təminatı sığorta sənədində göstərilən sığorta məbləği daxilində ödənilir. Sığortaçı, zərər çəkmiş şəxs tərəfindən tələb olunan digər xərcləri və sığortalının öz xərclərini də, sənəddə onlar üçün xüsusi sığorta məbləği müəyyən edilmək şərti ilə ödəyə bilər. (B. Xankişiyev: 2006. s. 41.)

Məsuliyyət sığortası üzrə tarif dərəcələri sığorta riskinin dərəcəsi, dəymiş zərərin (dəyər ifadəsində) mümkün məbləği, zərər çəkmiş şəxsin əlillik səbəbindən itirdiyi qazanc, vətəndaşların və ya təsərrüfat subyektlərinin əmlakına dəyən zərərlər nəzərə alınmaqla sağlamlığa vurulan zərərlər nəzərə alınmaqla hesablanır.

Məsuliyyət sığortası könüllü və icbari formada həyata keçirilir və icbari sığorta bəzi hallarda qanunla təsbit edilir (məsələn, notariat haqqında qanunvericilikdə), digərlərində isə lisenziyalaşdırma proseduru haqqında qanunların normalarından (lisenziya yalnız müvafiq siyasətlə mümkündür).

1.2. Dünya ölkələrində peşə məsuliyyəti sığortasının inkişaf perspektivləri

Peşə məsuliyyəti sığortası, peşə fəaliyyətini həyata keçirərkən üçüncü şəxslərə maddi ziyan vura bilən müxtəlif kateqoriyalı şəxslərin əmlak mənafeələrinin sığortalanma növlərini özündə cəmləşdirir.

Sığorta təşkilatı müəyyən ödəniş müqabilində peşəkar şəxsin ortaya çıxan risklərinə görə məsuliyyəti öz üzərinə götürdüyü zaman sığorta zərərlərin ödənilməsi üçün ən universal və etibarlı iqtisadi mexanizm rolunu oynayır. Peşə fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər arasında sığortanın qorunmasına ehtiyac hazırda artır, çünki bazar iqtisadiyyatının inkişafı ilə bazarda rəqabət güclənir, peşə fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxs üçün peşə məsuliyyəti sığortası siyasətinin olması nüfuzunu artırır, müştərilər və iş ortaqları tərəfindən peşəkar şəxs bu etimada vasitəçi olur.

Dünyanın bir çox ölkəsində peşə məsuliyyəti sığortası, sığorta şirkətlərinə və peşə fəaliyyəti ilə məşğul olanlara yaxşı gəlir, gələcəyə inam, iş sabitliyi gətirən dinamik inkişaf edən bir sığorta sənayesidir. Cəmiyyətdə sığorta mədəniyyətinin olmaması, adekvat bir qanuni çərçivə və potensial sığortaçıların tələbi nəticəsində peşə məsuliyyəti sığortası uzun illər başlanğıc mərhələsində idi: Ölkəmizdə əvvəllər

peşə məsuliyyəti sığortası ilə bir neçə sığorta şirkəti məşğul idi. Lakin, son illərdə vəziyyət dəyişməyə başladı. Hazırda sığortanın bu növün inkişafına həm sığortalılar, həm də sığortaçılar tərəfindən böyük maraq var. Azərbaycanın sığorta şirkətlərinin yığılmış xarici təcrübəsinə və milli bazarın spesifik xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla peşəkar məsuliyyət sığortasının həyata keçirilməsi zəruriliyi qarşılıqlı əlaqədədir.

Ölkəmizdə peşə məsuliyyəti sığortasına ehtiyac hər keçən gün artır. Peşəkar fəaliyyətlərini həyata keçirən bir çox insanın sığortaya ehtiyacı var və bu prosedə onlar, sığorta şirkətlərindən kömək istəyirlər. Peşəkar məsuliyyət sığortası ölkəmizdə yeni sığorta növü olduğundan, sığorta bazarında çox sayda şirkət fəaliyyət göstərmir. Peşə məsuliyyət sığortası ilə məşğul olan şirkətlərin rəhbərləri, sığortanın bu növünün Qərbi Avropa ilə ABŞ-da çox gəlirli və perspektivli bir istiqamət olduğunu bildikləri üçün hazırda, sığorta şirkətləri ölkəmizin sığorta bazarında böyük yer tutmaqda son dərəcə maraqlıdırlar.

Sığorta sənayesinin investisiyaları hər zaman gözlənilən gəlir və risk arasındakı nisbət baxımından tarazlaşdırılmalıdır. Investisiyalarla əlaqəli riskin üç əsas qurucusu var. Bunlar qiymət riski və ya sığortaçının investisiya portfelində olan aktivlərin bazar dəyərində azalma nəticəsində yaranan zərər riski, borc ödəmə riski, sığortaçılar adətən sərmayə qoyduqları üçün ümumiyyətlə çox aşağıdır. Faiz dərəcələrinin hərəkətindən asılı olan yüksək dərəcədə təhlükəsiz investisiya səviyyəli qiymətli kağızlarda faiz dərəcəsi riski (faiz dərəcələri artdıqda sabit gəlirli kağızların dəyəri azalır. Sığortaçının investisiya nəticələri tarixən müsbət olmuşdur və sığortaçının anderrayter əməliyyatlarındakı mənfi nəticələri əvəzləşdirmək, sığortalılara daha rəqabətli mükafat və investora daha yüksək mənfəət təklif etmək üçün istifadə etdiyi əlavə gəlir təmin etmişdir. Bununla birlikdə, maliyyə böhranı ilə əlaqədar vəziyyət dəyişdi və bu da kapital bazarında ciddi təlatümlərə səbəb oldu. İndiki iqtisadi tənəzzül səbəbiylə investorların güvənləri əlavə olaraq, bir çox mərkəzi bank faiz dərəcələrini xeyli aşağı salmışdır. (İbrahimov E.R., Hüseynov M.C: 2017. s. 63-65.) Faiz dərəcələrinin enməsi, sığortaçıların investisiya portfelində mövcud sabit gəlirli kağızlara müsbət təsir göstərsə də, gələcək investisiya

gəlirlərinə mənfi təsir göstərəcəkdir. Bununla birlikdə, maliyyə böhranı, sığortaçıların investisiyaları üzərində ən güclü mənfi təsirlərin subprime ipoteka ilə əlaqəli investisiyaların itirilməsinə səbəb olduğu ortaya çıxdığından, defolt riski ilə bağlı paradiqma dəyişikliyinə səbəb oldu.

Maliyyə böhranının sığortaçının investisiya fəaliyyətinə təsirini nəzərə alsaq, bunun aktiv sektoruna aid qiymətli kağızlara yatırımlar kimi tipik olmayan, yüksək riskli investisiyalarla təcrübə edən sığortaçılar və təkrarsığortaçılar üzərində daha çox təsir göstərdiyi açıqdır. Bu, daha balanslı risk və gəlirlərin nisbəti daha mühafizəkar investisiyaların sığortaçının öhdəlikləri ilə daha yaxşı uyğunlaşmanın vacibliyini vurğulayır. Bununla birlikdə, maliyyə böhranının iqtisadi tənəzzülə metamorfozunun, kapitala, daşınmaz əmlaka və məzənnə bazarlarına güclü mənfi təsiri və investisiya riskinin şaxələndirilməsi imkanının getdikcə azalması səbəbindən sığortaçının investisiya nəticələrinə getdikcə dağıdıcı təsir göstərəcəyini iddia edirik. (Strateji Yol Xəritəsi:2016. s. 646.)

Sığortalılar yazılmış risklərin idarə edilməsində risk saxlama və risk transferindən istifadə edirlər. Fərqli olmasına baxmayaraq, bu metodlar bir-birini istisna etmir və demək olar ki, həmişə birlikdə istifadə olunur. Bununla birlikdə, riskin saxlanma dərəcəsinin istifadəsi daha böyük olarsa, risk transferinin istifadəsi onun əksinə daha kiçik olacaq. Əsas məqsəd, müxtəlif sığorta riski idarəetmə metodlarının xərcləri və faydaları arasında optimal tarazlığa nail olmaqdır. Sığortaçının balansında saxlanıla bilən risklərin miqdarı, riskin qarşılınması üçün mövcud olan balans kapitalının miqdarı ilə məhdudlaşır ki, bu da balans kapitalı nə qədər çox olsa, riskin saxlanılması o qədər çox olacaqdır. Maliyyə böhranı, balans kapitalını azaltmaqla riskin qorunma səviyyələrini məhdudlaşdırmışdı. Bununla birlikdə, riskin qorunması üçün lazım olan balans kapitalı, kapital bazarı investorlarına pay və ya borc verilərək artırıla bilər. Tarixən, yüksək risk köçürmə qiymətləri olduğu təqdirdə, sığortaçılar kapital bazarı investorları tərəfindən təmin edilən əlavə kapital və borc kapitalından daha çox risk saxlama səviyyəsinə dəstək olaraq istifadə etdilər. Bununla birlikdə, kapital bazarı investorlarının mövcud kapitalını azaldan və işgüzar etimadı mənfi təsir edən mövcud maliyyə böhranı,

sığortaçıların bu əlavə kapitala girişini məhdudlaşdırdı. Bundan əlavə, sığortaçının maliyyə böhranının anderrayter və investisiya fəaliyyətlərinə təsiri nəticəsində yaranan maliyyə problemləri, agentliklərin reytinglərini aşağı salmağa, beləliklə əlavə borc və öz kapitalının xərclərini artırmağa sövq etmişdir. (AR Qanunu: 2011.)

Risk köçürmə həlləri, əsasən, daha geniş yayılması ilə sığortalanan risklərin ümumi saxlanılan miqdarının azalmasını təmin edir. Bununla yanaşı, onlar sığortaçının balans kapitalını əvəzləyici rolunu oynayır, çünki ümumi sığortalanan riski azaltmaqla, ümumi sığortaçının məsuliyyətini azaldırlar və beləliklə sığortaçının sığortalıların sığortalanması lazım olan ümumi balans kapitalının azaldılmasına kömək edirlər. Bunu aşağıdakı sxemdən görə bilərik. Maliyyə böhranının ander yazılmış risklər üzərindəki öhdəliklərin artmasına və investisiya gəlirlərindəki azalmaya, əlavə borc və kapitalın mövcudluğuna və dəyərinə təsirini nəzərə alaraq, balansdankənar "real" kapitalı əvəz edən risk köçürmələri, mövcud iqtisadi şərtlərdə getdikcə daha çox nəzərə çarpır.

Sığortalılar, riskləri saxlama limitlərini aşan ander yazılmış risklərə olan riskləri azaltmaq üçün tamamlayıcı həll yolları kimi təkrarsığortaya və ya kapital bazarlarına risk köçürməsindən istifadə edirlər. Ənənəvi olaraq sığortaçılar sığortalanan risklərin daha geniş yayılması üçün yeganə həll yolu kimi təkrarsığortadan istifadə etdilər. Bununla birlikdə, 1990-cı illərin sonlarında yenidən sığortalanma qabiliyyətinin və yüksək təkrarsığorta qiymətlərinin məhdudlaşdırılmasına səbəb olan itki hadisələrinin tezliyi və şiddəti artdığından, sığortaçılar sığorta risklərini kapital bazarlarına köçürən alternativ risk köçürmə həllərindən istifadə etməyə başladılar. Eyni vəziyyətin maliyyə böhranından sonra baş vermə ehtimalı çoxdur, çünki səhmdarların kapitalının 2008-ci ilin ilk doqquz ayında ortalama 10,1% azaldı. Maliyyə böhranının təkrarsığortaçının mövcud kapitalının miqdarını mənfi şəkildə təsir etdiyini və bunun da sığortaçılarda olduğu kimi təkrarsığortaçının əlavə borc və səhm kapitalına çıxışını məhdudlaşdırdığını nəzərə alaraq, maliyyə böhranının təkrarsığorta şirkətlərinə də oxşar təsir göstərdiyi açıqdır. Maliyyə böhranının təsiri nəticəsində təkrarsığortaçının az qiymətli kapitalını daha yüksək qiymət və ya məhdud anderrayterinq yolu ilə gəlirliliyi

artıraraq qoruması lazımdır. Hər iki halda da, sığortaçıların, alternativ risk köçürmə alətlərindən istifadə tələbini artıracağını gözləmək ağlabatandır. Ayrıca, böyümələri, sığorta portfelində sığorta ilə digər risklər arasında korrelyasiya olmadığından, sığorta riskinə birbaşa investisiyalar ilə ümumi investisiya riskinin şaxələndirilməsini təmin edən bu alətlərə investisiya qoymağı getdikcə daha da çətinləşdirəcəkdir.

Son illərdə sığorta bazarının inkişafı icbari sığorta növlərindən daxilolmalara əsaslanıb. Bir çox mütəxəssis bu nümunəni sığortaçının daxili potensialı səbəbindən bazarın genişlənməsini ləngidən mənfi amil kimi qiymətləndirir və məsuliyyət sığortası bu sahədə ehtimal olunan sığortanın inkişafını dəstəkləyir.

Buna baxmayaraq icbari sığorta ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etməyə yönəlmiş dövlət sosial siyasətinin ayrılmaz bir vasitədir. Bu sığorta növündən istifadənin məqsədəuyğunluğu xarici ölkələrin təcrübəsi ilə təsdiqlənir. Məsələn, İngiltərədə vasitəçilik fəaliyyətinin qeydiyyatı üçün müştərilərin mənafeyini təmin edən və peşə fəaliyyəti zamanı mümkün olan maliyyə zərərlərinin ödənilməsini təminatı bir sığorta siyasətinin yaranmasını tələb edir. İnkişaf etmiş ölkələr xüsusi yaradılmış sığorta hovuzlarına icbari sığortanın verilməsi ilə xarakterizə olunur. Məsələn, Almaniya məcburi hava daşıyıcısı məsuliyyəti sığortası, atom sığortası və farmakoloji sığortası üçün mərkəzi təşkilatlar yaradılmışdır.

Bununla yanaşı, xarici ölkələrdə peşə məsuliyyəti sığortası təcrübəsi də könüllü olaraq geniş yayılmışdır, çünki bu, şirkətə və ya bir fərdi mütəxəssisə bazarda öz peşəkar xidmətlərinin rəqabət qabiliyyətini artırmağa və münasibətlərdəki mənfi halların qarşısını almağa imkan verir.

Beləliklə, daxili bazarda məsuliyyət sığortasının işləməsi və inkişafı səmərəliliyi sığorta formasından, yəni sığorta hüquq münasibətlərinin həyata keçirilməsi qaydasından asılı olacaqdır:

- icbari sığorta icbari sığorta haqqında qanun əsasında müvafiq sığorta növü üçün lisenziya əsasında həyata keçirilir;
- sığortalı şəxs sığortalı üçün məcburidir və sığortaçı üçün könüllüdür;
- könüllü sığorta könüllü bağlanmış müqavilə əsasında həyata keçirilir.

Sadalanan formalar arasında ən az inkişaf etmiş və nəzərə alınan, icbari-müqaviləli və ya könüllü-icbari olaraq da adlandırılan sığortadır. Əvvəla, hazırda "ehtimal olunan sığorta" termininin müəyyən bir tərifə yoxdur. (Ataşov B.X: 2016. s. 36-42.)

Əslində, ehtimal olunan sığorta həm icbari, həm də könüllü sığortanın müəyyən şərtlərinin birləşməsidir. Belə sığorta aşağıdakı əsas xüsusiyyətlərə malik ola bilər:

- sığortalı üçün bu, müəyyən bir fəaliyyət növünə qəbul və ya müəyyən hərəkətlərin həyata keçirilməsi ilə əlaqədardır;

- sığortaçı tərəfindən könüllü sığortaya lisenziya əsasında həyata keçirilir;

- şərtlər sığorta müqaviləsində müəyyən edilmişdir;

- yüksək sosial əhəmiyyətə və ya yüksək səviyyədə olan sahələr üçün tipikdir.

Nəticə etibarilə, sığortalanmış sığorta qanunvericiliyin tələblərinə və ya digər tələblərə uyğun olaraq sığortalı üçün aparılması müəyyən fəaliyyət növünə giriş və ya müəyyən bir fəaliyyət növünə qəbul üçün zəruri və məcburi şərt olan sığorta növü kimi başa düşülməlidir. Bu zaman tədbirlər və sığortaçı üçün könüllü sığortada nəzərdə tutulmuş şərtlərdə və qaydada həyata keçirilir.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, sığorta şərtləri müqavilədə müəyyənləşdiriləcəkdir. Bununla birlikdə, mülki qanunvericiliyə uyğun olaraq, aşağıdakı vacib elementlər mütləq açıqlanmalıdır:

- sığorta obyektinə və ya sığortalı (sığorta növündən asılı olaraq);

- sığorta təşkilatı tərəfindən götürülən risklərin siyahısı;

- sığorta məbləğinin məbləği;

- müqavilə müddəti.

Beləliklə, ehtimal olunan sığorta üçün əsas meyar, sığortalı üçün öhdəlikdir. Bu baxımdan, nəzərə alınmalıdır ki, ehtimal olunan sığorta iki istiqamətdə inkişaf edə bilər: Bunlar qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş və iş təcrübəsi ilə təmin edilmişdir.

Birinci halda, sığorta cəmiyyətin mənafeələrini təmin etmək üçün (məsələn, tikinti, səhiyyə, təhsil və s.) Ən sosial əhəmiyyət kəsb edən sahələrdə istifadə olunan bir hüquqi vasitədir.

İkinci halda, sığorta, müəyyən əməliyyatın sığorta şirkətinə təhvil verilərək risk səviyyəsini azaltmaq üçün bazar subyektləri tərəfindən istifadə olunur. Hər şeydən əvvəl, bu, sığorta müqavilə bağlamaq üçün şərt qoyan və bununla da istehlakçı üçün məhsulun maya dəyərini artıran kredit təşkilatlarına aiddir. Dünya bazarında bu könüllü icbari sığorta forması ən çox ipoteka, avtomobil və istehlak kreditləşməsi sahəsində inkişaf etmişdir.

Əlbətdə ki, maliyyə bazarındakı bu təcrübə qanunsuzdur və istehlakçı münasibətlərinə mənfi təsir göstərir. Bu baxımdan, dövlətin “tənzimlənən sığorta” konsepsiyasının hüquqi tənzimlənməsi və konsolidasiyası baxımından rolu artır. Bundan əlavə, inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi, ehtimal olunan sığortanın icbari sığortadan daha təsirli olduğunu təsdiqləyir. Xüsusilə müasir dünya şəraitində lazımi inkişaf əldə etməyən məsuliyyət sığortası çərçivəsində realizə olunmuşdur. (İbrahimov E.R., Hüseynov M.C: 2017. s. 74-76)

Peşə məsuliyyəti sığortası peşə vəzifələrini yerinə yetirmək və ya müvafiq xidmətlər göstərməklə məşğul olan şəxslərə və müəssisələrə qarşı tələb irəli sürülməsi ehtimalı ilə əlaqəli, mövcud qanunvericilikdən irəli gələn qanuni tələblərdən sığortalanması üçün nəzərdə tutulmuş sığorta növü kimi başa düşülür. Başqa deyimlə, müştərilərə və ya üçüncü şəxslərə istəmədən edilən peşə hərəkətləri nəticəsində onlara dəymiş maddi ziyanın ödənilməsi barədə qanuni iddialardır. (Azərbaycan: 2020. s. 8.)

Beləliklə, müqavilə üzrə sığorta münasibətlərinin subyektləri üç nəfər olacaqdır.

Bunlar aşağıdakılardır:

- mümkün risklər üçün kompensasiya götürən bir sığorta şirkəti;
- sığortalı - xidmətlər göstərən fiziki və ya hüquqi şəxs;
- faydalanan - ziyan dəymiş müştəri, yəni lehinə sığorta təzminatı ödənilən şəxs.

Bəzi hallarda sığorta ödənişi yalnız xəsarət alan şəxsə deyil, həm də sığortalıya da verilə bilər (məsələn, sığorta hadisəsinin nəticələrini aradan qaldırmaq üçün).

Peşə məsuliyyət sığortası, sığortalıya peşə fəaliyyəti ilə bağlı təzminat riskini sığorta şirkətinə ötürməyə imkan verir. Bu vəziyyətdə xidmətlərin istehlakçısına dəyən zərər maddi və ya şəxsi ola bilər. Maddi ziyan maliyyə itkiləri (məsələn, təmir

xərcləri, əmlak dəyərlərinin bərpası) kimi başa düşülür. Şəxsi xəsarət hər növ ölüm və ya yaralanma riskini ehtiva edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, dünya praktikasında bu sığorta növünün təsnifatı yoxdur, bu da bu məsələnin nəzəri öyrənilməməsi ilə əlaqələndirilir. Ən sadələşdirilmiş formada, məsuliyyət sığortası sistemində aşağıdakı elementlər seçilir:

- şirkət məsuliyyəti sığortası;
- məhsul məsuliyyəti sığortası;
- sənaye məsuliyyəti sığortası;
- mütəxəssisin peşə məsuliyyəti.

Müəssisə məsuliyyəti sığortası, sahibkarın və işçilərinin istehsal (iqtisadi) fəaliyyətlərini həyata keçirərkən üçüncü şəxslərə verə biləcəkləri bütün ziyanlara görə məsuliyyətini nəzərdə tutduğu üçün inkişafın prioritet bir sahəsidir. (Ataşov B.X., Ələkbərov. Ə.Ə., Xudiyev. N.N: 2018. s. 76.)

Məhsula görə məsuliyyət, istehsalçı tərəfindən istehlakçı dövryyəsinə buraxılan keyfiyyətsiz məhsulun (bir şəxsə və onun əmlakına zərər deməkdir) istifadəsi üçün istifadəçiyə ziyan vurma risklərinə görə istehsalçının məsuliyyətini nəzərdə tutur. Üstəlik, istehsalçının təqsirinin olması bu prosesdə vacib şərt deyil. Avropa ölkələrində bu iqtisadi tənzimləmə vasitəsi Avropa məkanında geniş istifadə olunur. Məsələn, Almaniyada bu sığorta növünün istismarı üçün hüquqi əsas məhsul məsuliyyəti qanununda təsbit edilmişdir.

Sənaye məsuliyyəti sığortası, yəni sağlamlığa, maddi sərvətlərə və ətraf mühitə dəyən zərərlərə görə üçüncü şəxslərə, cəmiyyətə və işçilər qarşısında məsuliyyət xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Artıq dövlət orqanları tərəfindən bu növ sığortanın tətbiqi cəhdləri göstərilə də, dəstək almadılar. Bu arada, sığorta risklərin qanunvericilik normaları ilə müəyyən edilmiş səviyyədən az olmamaqla əhatə olunması ilə sosial baxımdan ən əhəmiyyətli müəssisələrin fəaliyyətinə nəzarət və nəzarət sistemində böyük əhəmiyyətə malikdir.

Peşə məsuliyyət sığortasının ən perspektivli növü mütəxəssis məsuliyyəti sığortasıdır. Bu alətin istifadəsinin genişləndirilməsinə ehtiyac yalnız müştərilərin

mənafelərinin qorunması ilə deyil, həm də sosial baxımdan ən vacib peşələrin nümayəndələri üçün rəqabətçi və psixoloji xarakterli müəyyən peşəkar üstünlüklərin olması ilə əlaqələndirilir. Buraya auditorlar, notariuslar, rieltorlar, qiymətləndiricilər, daşıyıcılar, inşaatçılar, ticarət və gömrük brokerləri, hüquqşünaslar, həkimlər və s. aiddir. Hal hazırda dünyada hüquqşünaslar, notariuslar və s. üçün peşə məsuliyyəti sığortası məcburidir. Vacib bir yenilik, inşaat fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılmasının ləğvi və sığortanı nəzərdə tutan sığorta fəaliyyətini tənzimləyən təşkilatlara məcburi üzvlüyün tətbiqi idi. Bu proses zamanı istehlakçıların və üçüncü şəxslərin əmlak maraqlarının təmin edilməsi çərçivəsində üzvlərinin mülki və peşə məsuliyyətidir.

İqtisadiyyatın müəyyən sahələrinin bazar tənzimlənməsinin bir aləti kimi sadalanan peşə məsuliyyəti sığortasının tətbiqi, sığorta üçün risk qəbul etməzdən əvvəl bir sığorta şirkəti tərəfindən müstəqil bir imtahan keçirilməsini nəzərdə tutur. Bu göstərilən xidmətlərin keyfiyyətinə daha ətraflı nəzarət etməyə imkan verəcək və eyni zamanda müəyyən fəaliyyət növləri təmsilçilərini sığorta şirkətinin tələblərini ödəmək üçün peşəkarlıq səviyyələrini artırmağa məcbur edəcəkdir.

Nəticə etibarilə, yalnız peşə məsuliyyəti sığortasının yüksək sosial əhəmiyyətindən deyil, həm də bu alətdən dövlət iqtisadi tənzimləmə sistemində istifadə edilməsinin mümkünlüyündən danışıq bilərik. Bundan əlavə, məsuliyyət sığortası, zərər çəkmiş şəxsə dəyən zərərin əvəzini və maddi sabitliyi təmin edən bir mexanizmdir. (Ataşov B.X., Ələkbərov. Ə.Ə., Xudiyev. N.N: 2018. s. 82-86.)

1.3. Məsuliyyət sığortasının İsveç və Türkiyə modeli

İsveç, sosial demokrat modelinin tətbiq olunduğu Skandinaviya ölkələri arasında mühüm bir yerə sahibdir. Bəzi müqayisələrdə "institusional yenidən paylayıcı model" "İsveç modeli" kimi də tanınır. Tam məşğulluq və sosial hüquqların yüksək səviyyədə reallaşdırılması modelin ən qabarıq xüsusiyyətidir.

İsveçdə, hökumətdən asılı olaraq sosial xidmətlər siyasətini təyin edən "socialstyrelsa" Sosial Sistem adlı bir bölmə var. Bu bölmə hökumətə bağlı olsa da, öz daxilində müstəqil fəaliyyət göstərir. İsveç sistemində milli səviyyədə bütün

bələdiyyələrdə və dini təşkilatlarda sosial xidmət siyasətlərini müəyyənləşdirməklə ediləcək dəstəyi və iqtisadi köməkləri müəyyənləşdirməkdir. Bunlar aşağıdakılardır:

- Bütün bələdiyyələr öz vətəndaşlarına kömək etməlidir.
- Hamiləlikdən sonra qadınlar üçün 1 illik ödənişli məzuniyyət. Kişilər 4 ay istifadə edirlər.
- Dövlət uşaqly ailələrə kömək edir.
- Dövlət bütün vətəndaşlarının (sağlam, əlil, alkoqollu və s.) Və onların sosial-iqtisadi şərtlərinin inkişafı üçün hər cür səy göstərməlidir.
- Əsas ehtiyaclardan biri olan sağlamlıq və təhsil bütün vətəndaşlar üçün pulsuzdur.
- Vətəndaşların işsizlik sığortası hüququ var.
- Dövlət mühacir ailələrin cəmiyyətə uyğunlaşmasına kömək etməlidir.

İsveçdə Səhiyyə və Sosial İşlər Nazirliyinə bağlı bir Milli Səhiyyə və Rifah Şurası var. Bundan əlavə, Qeyri-Hökumət Təşkilatı kimi fəaliyyətini davam etdirən Sosial Missiya kilsənin nəzdində fəaliyyət göstərir. Stokholm Şəhər Şurası nəzdində xidmət göstərən əlil vətəndaşlar tərəfindən idarə olunan restoran və Xüsusi Təhsil Mərkəzi PUFFA, Maddə İstismarı və Evsizlər Mərkəzi, Xüsusi Ailə Terapiya Mərkəzi var. İsveç Kilsəsinə bağlı olan Alkoqol Bağımlıları Müalicə Mərkəzi (Ersta Dönüş Nöqtəsi), Qadın Sığınacağı, Gənclər İstirahət Mərkəzi və İmmiqrasiya Ofisi var. İsveç Cinsi Təhsil Dərnəyi, Xüsusi Ailə Məsləhət Mərkəzi, Ailə Uşaq Sosial Xidməti, Əlillər Mərkəzi, Uşaq və Gənclərin Reabilitasiya Mərkəzləri, Yoluxucu Xəstəliklərə Nəzarət Bölümü, bələdiyyələrə də bağlı XIX əsrin ortalarından başlayaraq digər ölkələrdən gələn mühacirlərin sayı indi 400 mini keçdi. Köçkünlərin 32,5%-i finlər, qalanları italyanlar, ingilislər, yunanlar, almanlar, norveçlilər, danimarkalıları, türklər, polyaklar, çililər, iranlıları, iraqlılarıdır.

İsveç səhiyyə sistemi regional olaraq qurulur və xalq tərəfindən idarə olunur. Bu sistem milli, regional və yerli xidmətdən təşkil olunmaqla, səhiyyə sisteminin milli səviyyədə icrası Səhiyyə və Sosial İşlər Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilir. Bu nazirlik sosial sığorta şöbəsi, sosial xidmətlər şöbəsi, səhiyyə xidməti şöbəsi, xalq

sağlamlığı şəbəsindən ibarətdir. Regional; bütün dövlətlər xəstəxana xidmətləri, cəmiyyət sağlamlığı və profilaktik sağlamlıq xidmətlərindən məsuldur. İsveçdə Dövlət Məclisi var. Yerli bir xidmət olaraq 190 bələdiyyə bu xidməti göstərir. Buraya xidmətlər uşaq baxımı xidmətləri, məktəb sağlamlığı xidmətləri, qocalar və əlillərə qulluq xidmətləri, evdə qulluq xidmətləri, evdə qulluq xidmətləri daxildir.

İsveç səhiyyə modelində, bütün xəstələr 1995-ci ildən bəri Səhiyyə Qanunu ilə istədikləri xəstəxanadan xidmət ala bilərlər. Dövlət şuraları topladıqları vergi gəliri ilə səhiyyə xidmətləri göstərir. İsveçdəki ümumi daxili gəlirin 9%-i səhiyyə xidmətlərinə xərclənir və sağlamlıq nəticələri olduqca yaxşıdır. İslahatqabağı sistemin dezavantajları uzun gözləmə müddətləri, ilk addımın zəifliyi və nəticələrə yaxşı nəzarət etmək imkanının olmamasıdır.

İsveçdə ilkin tibbi yardım ailə həkimləri ilə həyata keçirilir. Ölkədəki xəstələr, vilayətləri daxilində istədikləri hər hansı bir ailə həkimini seçə bilərlər. Ailə həkimləri komanda işi ilə ilkin səhiyyə mərkəzlərində işləyirlər. Bu mərkəzlərdə ailə həkimləri, tibb bacıları, fiziki terapevtlər, sosial işçilər və psixoloqlar çalışır. Həkimlər adambaşına, eyni zamanda xidmət başına və ünvanlı ödənişlərə görə maaş alır. İsveç sığorta sistemi, milliyyətindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşlara sağlamlıq təmin edir.

Cəmiyyətin iqtisadi və sosial təminatı, uşaqlıqda təhlükəsiz və əlverişli şəraitin təmin edilməsi, sağlam iş həyatı, sağlam və təhlükəsiz mühit, məhsullar, səhiyyə xidmətləri, tibbi yardım yolu ilə sağlamlığın yaxşılaşdırılması, yoluxucu xəstəliklərdən effektiv qorunma, təhlükəsiz yaşam, sağlamlıq, fiziki aktivliyin artması, məhsul təhlükəsizliyi, zərərli maddələrin istifadəsinin azaldılması əsas perspektivlərdəndir.

Yoluxucu xəstəliklər üçün "Yoluxucu Xəstəliklər Mərkəzi" yaradılıb. Ölkənin hər yerində hazırda İsveç cəmiyyətinin ən vacib problemi olan alkoqolizmlə əlaqəli bələdiyyələr və pulsuz terapiya mərkəzləri mövcuddur.

İş şərtlərindəki rahatlıq 1970-ci illərin əvvəllərindəki neft böhranı və bundan sonra baş verən iqtisadi böhran səbəbilə sənayeləşmiş Avropa ölkələrini əmək

qanunvericiliyində başqa yollar axtarmağa vadar etdi. Yarım günlük iş sistemi, iş vaxtı bəzi çevik siyasətlər qəbul edilərək qurulmağa başlandı.

İsveçdəki iş həyatında sənaye əlaqələri köklüdür və kollektiv müqavilə sistemi üstünlük təşkil edir. İsveç sosial siyasət sahəsində aktivdir. Həmkarlar ittifaqlarının çox güclü olduğu kollektiv müqavilə və əmək müqavilələrinin ən təsirli şəkildə istifadə edildiyi bir ölkədir. 1898-ci ildə Həmkarlar İttifaqları Konfederasiyası, 1902-ci ildə İşəgötürənlər İttifaqları Konfederasiyası quruldu. İsveç modelinin sənaye əlaqələri sahəsindəki ən orijinal tərəfi, işçilərin və işəgötürənlərin bütün problemlərini aralarında imzaladıqları müqavilələr yolu ilə həll etməkdir.

İsveç, yaşlılara qulluq xidmətlərində Avropada qabaqcıl ölkədir. Bu vəziyyət yalnız İsveçdəki yaşlılara qulluq xidmətindəki yaxşı nəticələrdən qaynaqlanmır, həm də İsveç uzun müddət sosial dövlətlərin öncüsü olmuşdur. 1950-ci ildən əvvəl, yaşlılara qayğı institusional baxım kimi həyata keçirildi. Bu dövrdə 65 yaşdan yuxarı yaşlıların təxminən 6%-i və 80 yaşdan yuxarı yaşlıların təxminən 20%-i institusional qulluq xidmətlərindən faydalanırdı. Bu dövrdə İsveç ÜDM-nin təxminən 5%-i yaşlılar üçün xidmətlərə sərf edilmişdir.

Reabilitasiya mərkəzləri xəstəxanaya bağlı xidmətlər göstərir. Hər bələdiyyədə yaşlı insanlar üçün reabilitasiya mərkəzləri var. Reabilitasiya mərkəzlərində terapevt, psixoloq, fizioterapevt, sosial işçi, həkim, tibb bacısı, yaşlıların ailəsi yaşlılarla birlikdədir. Hər yaşlı insanın üçün xüsusi proqramlar hazırlanır və yaşlıların bu proqrama mütəmadi qatılması gözlənilir. Zəngli saat adlanan tətbiq ilə oğurluq, cibgirlik, təcavüzkarlıq və mənfi davranış inkişaf etdirmək vərdişinə sahib 18 yaşınadək uşaqların məhkəmə yolu ilə müalicə olunduğu mərkəzdir. Bu mərkəzlərdə sosial işçi, psixoloq, uşaq və ailənin yanındadır. Sosial işçi uşağı məktəbdəki küçədəki əyləncə yerlərində daim müşahidə edir və uşağa müsbət davranış gətirmək üçün intensiv peşəkar iş aparır. Hazırladığı hesabatla məhkəməyə bütün işlərini bildirir. Bütün fəaliyyət və tədqiqatlardan sonra uşaqda pozitiv davranış dəyişiklikləri müşahidə edilmirsə, uşaq 24 saat ərzində müvəqqəti olaraq xüsusi klinikalarda yerləşdirilir.

İsveçdə yaşlı əhalinin artması səbəbindən ailələr uşaq sahibi olmağa təşviq edilir. İsveç cəmiyyəti uşaqlara qarşı çox həssasdır və ictimai nəqliyyat, ticarət mərkəzləri daxil olmaqla hər yerdə uşaqlar üçün xüsusi qulluq xidmətləri və müxtəlif fəaliyyət sahələri mövcuddur.

İsveçdə əsas təhsil mərkəzi sistemlə həyata keçirilir. İsveçdə təhsil hədəflərə uyğun bir idarəetmə sistemi ilə idarə olunur. Hökumət təhsildən tam məsuliyyət daşıyır və bütün səviyyələrdə təhsil üçün çərçivə yaradır. Bununla birlikdə, əsas, orta və yetkin təhsil səviyyələrində təhsil vermək, məktəbləri idarə etmək bələdiyyələrin vəzifəsidir. Universitetlər ilə kolleclər ali təhsilin verilməsindən və fəaliyyətindən məsuldur. Milli çərçivə məktəblər, tədris planları, məqsədlər, tədris planları haqqında qanun və qaydalardan ibarətdir. Xüsusilə sistemin monitorinqi və qiymətləndirilməsi ilə bağlı bəzi vəzifələr dövlət təşkilatlarına verilmişdir.

İsveçdə 1994-cü ildə qəbul edilmiş (fiziki qüsurlu insanlar üçün dəstək və xidmət qanunu) qanun mövcuddur. Bu qanuna görə, əqli və fiziki qüsurlu şəxs dövlətdən fərdi köməkçi tələb edə bilər. Bu köməkçi ilə fiziki qüsurlu insanlar işə, alış-verişə gedərkən evdə hər cür dəstəyi ala bilərlər. Zehni qüsurlu insanlar işçilərlə ya öz evlərində, ya da qrup evlərində qalırlar. Fərqli səbəblərdən ailələri ilə yaşaya bilməyən əlil uşaqlar ya başqa bir ailədə, ya da xüsusi evlərdə yaşayırlar. Dəstək verən psixoloq və danışıq terapevti mütləqdir. Dövlət bütün bu imkanları pulsuz təmin edir. Əlillər bir qayda olaraq bütün ictimai nəqliyyat vasitələrinə və dayanacaqlarına çatacaq şəkildə yerləşdiriliblər. Əlil arabasından istifadə edən əlil şəxsin küçələrdə problem yaşamaması üçün tənzimləmə yenidən edildi. Bütün işıqforlar gözdən əlillər üçün səsli hala gətirilib.

İsveçdə məskunlaşma, iş icazəsi, immiqrasiya müraciətləri edilən və nəzarətin həyata keçirildiyi vahiddir. İsveç, Türkiyə, İraq, İran, Rumıniya, Rusiya Federasiyası, Əfqanıstan və Banqladeşdən köç edən miqrantlar bundan istifadə edir. Əlavə olaraq, Qırmızı Xaç İsveçdəki immiqrantlara sosial dəstək verən (İsveç dilində tədris) tək yaşayan yaşlılara mənəvi dəstək verən könüllü bir təşkilatdır.

Sığortanın Türkiyə modeli texnologiya və elmin inkişafı ilə səhiyyə sektorunda həkimlərin istifadə etdikləri diaqnoz və müalicə üsulları inkişaf edir. Digər tərəfdən,

təhsil səviyyəsinin və cəmiyyətin sosial qarşılıqlı təsirinin artması ilə xəstə hüquqlarındakı daha çox məlumatlandırma və inkişaf xəstələrin kompensasiya tələblərini artırır.

Türkiyə modelinə əsasən məsuliyyət sadəcə şəxsin qanuni qaydada nəzərdə tutulmuş qaydalara zidd hərəkət etməsi səbəbindən hüquq sistemində qarşılaşacağı sanksiyalar kimi təyin edilə bilər. Ümumiyyətlə, məsuliyyət anlayışı borc anlayışı ilə birlikdə nəzərə alınır və bu məsuliyyət” anlayışını meydana çıxarır. Borclunun borcunu ödəməməsi halında, məcburi icra yolu ilə bütün varlıqlarına həbs qoyaraq borcun hamısını öz üzərinə götürmək, borclunun əvvəlki borclarının vurduğu ziyanı ödəmək üçün "məsuliyyət" olaraq təyin edilir. Hüquqi məsuliyyət və cinayət məsuliyyəti olaraq ikiye bölünən məsuliyyət anlayışında zərər çəkmiş şəxsin ziyanını ödəməyi hədəfləyən məsuliyyət qanuni məsuliyyət olaraq qiymətləndirilir. Burada şəxs hadisənin qanunsuz, işgəncə etmədən törətdiyi ziyana görə kompensasiya etmək məcburiyyətindədir. Bu xüsusiyyət cinayət məsuliyyəti anlayışında cinayətkarı həbs və maddi cəza ilə cəzalandıraraq sosial tarazlığı qorumaq məqsədi daşıyır.

Ədəbiyyatda məsuliyyət anlayışı fərqli xüsusiyyətlərinə görə təsnif edilir. Birincisi, bunun müqavilə və müqavilə öhdəliyi olaraq ikiye ayrıldığı görülür. Müqaviləsiz öhdəlik üç əsas qrupa bölünür: qanuni müdaxilə, təqsirkarlıq məsuliyyəti və mükəmməl məsuliyyətdən irəli gələn məsuliyyət. Xüsusi hüquq və inzibati hüquqdakı qüsur anlayışı iki əsas kateqoriyada həll olunur. Buraya "təqsirlərə əsaslanan məsuliyyət" və "mükəmməl məsuliyyət" daxildir.

Bu gün tibb sahəsində bir çox hadisə və məsuliyyət qanunundakı inkişaflarla; sığorta məsuliyyəti əvəz olunmağa başlandı. Sığorta təşkilatı mükəmməl məsuliyyət münasibətlərini sürətləndirdi və nəticədə məsuliyyət sığortası ilə məsuliyyət hüququ arasında bir əlaqə yarandı. Qanunlar bəzən sığorta sanksiyaları tələb edir və nəticədə yaranan zərərin əvvəlcə sığorta təminatçısından ödənilməsinə imkan verir. Burada ümumi məsuliyyət ideyası ümumi qəza sığortası konsepsiyasını gətirdi. Bu baxışa görə cəmiyyətdə yaşayan hər kəsin ümumi qəza sığortası olmalı və zərər varsa zərərin ödənilməsi sığorta şirkətləri tərəfindən təmin edilməlidir.

Öhdəlik sığortalarında yaranan risk borcdur və bu risk sığorta şirkətlərinə mükafat ödədikdən sonra ötürülür. Sığortalı məsuliyyət sığortalarında məsuliyyətini qəbul edir, səhv davranışı nəticəsində baş verəcək ziyanı mükafatdan sığortalayır, mümkün zərər və ya kompensasiyanı sığorta şirkətinə köçürür. Bu vəziyyət ilk dəfə tətbiq edildikdə, şəxsin ziyanı və ya kompensasiyanı özü ödəmədiyi üçün məsuliyyətini tam yerinə yetirməyəcəyi və bunun mənəvi cəhətdən qəbul edilməz olduğu tənqid olundu. Bununla birlikdə, yaralanan şəxsin iqtisadi zərərinin və sığortalıların qorunmasının cəmiyyətə verdiyi töhfələr və tibbi sığortanın inkişafına davam etdiyi düşünülürdü.

Məsuliyyət sığortasında zərərin olub-olmaması və meydana gəldiyi təqdirdə ödəniləcək təzminat məbləği məsuliyyət qanununa uyğun olaraq müəyyən edilir. Son illərdə ortaya çıxan təzminat artımı olaraq böyümə və dəyər Türkiyədəki xəstələrin şüurunu yüksəltmək və həkimlərin daha çox axtardığı məhkəmə sayının başlamasından sonra açılan məhkəmə iddialarının əhəmiyyətli dəyişiklik və inkişafda tibbi peşə məsuliyyəti sığortası ehtiyacını artırdı məsuliyyət qanununda sağlamlıq sahəsində tətbiq olunmağa başlayan bu sığorta növü ilə məsuliyyət həkim lehinə qorunur.

Texnologiyalardakı müsbət irəliləyişlər hər sahədə olduğu kimi səhiyyə və sağlamlıq siyasəti sahəsində də müsbət inkişaflara səbəb olur. Ölkənin texnoloji inkişafdan faydalanma qabiliyyəti iqtisadi böyümə ilə mütənasibdir. İqtisadi artım həm müsbət, həm də mənfi təsir göstərə biləcək tibbi texnologiyanın istifadəsini təmin edir.

II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA SIĞORTA SEKTORUNUN MÖVCUD VƏZİYYƏTİ. PEŞƏ MƏSULİYYƏTİ SIĞORTASININ AZƏRBAYCANDA ROLU VƏ MÖVQEYİ

2.1. Hazırkı dövrdə Azərbaycan Respublikasında sığorta sektorunun mövcud vəziyyəti

Müasir dövrdə maliyyə bazarının əsas hissələri tədricən inkişaf edir (bank, lizinq, sığorta və s.). Sığorta sektorunun kapitallaşma prosesi, həyat sığortası, təkrarsığorta, icbari sığorta və digər sığorta məhsullarından istifadənin artan tempi ölkədə sığorta sektorunun inkişafını və perspektivini təmin edəcəkdir. Kənd təsərrüfatı sektorundakı qanunvericilik aktlarının icrası, izləmə mexanizmi, tibbi dəstək şərtləri, sığortalı hüquqlarının qorunması, ailə həkimlərinin tibbi sığortada tətbiqini stimullaşdırmaq və təmin etmək əhəmiyyətli ünsürlərdəndir.

Sığortanın ÜDM-dəki hissəsi bu sahənin mövcud iqtisadi vəziyyətini göstərir. Sığorta sektorunun xidmət sahəsindəki payı da burada göstərilir.

Sığorta xidmətindən istifadə həm də sahibkarların, əmlak sahiblərinin məlumatlılığından və sığorta şirkətlərinin etibarlılığından asılıdır.

Sığortaçıları və sığortalıları arasında icbari əmlakla əlaqədar əmlak müqaviləsinin istifadəsi ilə bağlı mülki məsuliyyət icbari sığortası 2019-cu ildə 146246 idisə, əvvəlki ildə bu rəqəm 85069 olub. Bu müqavilələrin sayıda 72% artım deməkdir.

Sığorta sektorunun sığorta dövriyyəsi müəyyən müddət ərzində satılmış sığorta xidmətlərinin dəyəridir. Bu tərif aşağıda, Cədvəl 1- də uyğun olaraq, sığortanın illik dövriyyəsi göstərilir.

2017-ci ildə bu məbləğ 553 milyon manat (325,3 milyon dollar), 2016-cı ildə 538 milyon manat (316,5 milyon dollar), 2017-ci ildə təxminən 3% artım yaşayaraq, 2018-ci ildə 570,5 milyon manat (335,6 milyon dollar), 2019-cu ildə 635 milyon manat (373,53 milyon dollar) ilə müsbət tendensiya müşahidə olundu. Ümumilikdə, 2018-ci ildən 2019-cu ilədək 11% artım qeydə alınıb.

2016 və 2017-ci illərdəki böyümənin həcmi 2018 və 2019-cu illərə nisbətən azdır. Bunun səbəbi ölkədəki 2015-ci ildə baş verən devalvasiyalardır. Bank sektoruna birbaşa, sığorta sektoruna da dolayısı ilə təsir etdi. Bankların yüksək

potensial müştəriləri olan insanların ödəmə gücü yox idi, nəticədə sığorta sektoru xidmətləri təklif edə bilmədi. O illərdə sığorta sektorunun artım həcmi azalmışdır. (İslamli N: 2020. s. 8.)

Cədvəl 1: Sığorta sektorunun illər üzrə illik dövriyyələri

İllər	İllik dövriyyə
2016	538 milyon manat (\$ 316.5 milyon)
2017	553 milyon manat (\$ 325.3 milyon)
2018	570.5 milyon manat (\$ 335.6 milyon)
2019	635 milyon manat (\$ 373.53 milyon)

Mənbə: İslamli N. Analysis of real property insurance market in Azerbaijan: 2020. s. 9.

Sığortanın əhəmiyyəti, demək olar ki, hər inkişaf etməkdə olan ölkədə məcmu maliyyə sektorunda sığorta sektorunun artan payına görə dəyişir. Sığorta şirkətləri, pensiya fondları ilə birlikdə səhm, istiqraz və daşınmaz əmlak bazarlarında ən böyük qarşılıqlı institusional investordan biridir və bu prosedur gəlirlərin qeyri-bərabərliyinin genişlənməsi və qloballaşma kimi məsələlər səbəbindən iqtisadi inkişafa təsirləri azalmaqdansa artacaq.

Sığorta şirkətləri, bank bölmələri və kapital bazarlarına bənzəyirlər, çünki onlar iş bölmələri və xüsusi ev təsərrüfatlarının vasitəçiliyində ehtiyaclarını təmin edirlər. Sığorta xidmətlərinin mövcudluğu iqtisadiyyatın sabitliyi üçün vacibdir və biznes iştirakçılarını ağırlaşdırılmış riskləri qəbul edə bilər. Sığorta şirkətləri tələbləri qəbul edərək mükafatlarını birləşdirməli və ehtiyat fondları yaratmalıdırlar. Beləliklə, sığorta şirkətləri təminat altındakı daxili pul axını artırmaqla və kapital bazarında çox sayda aktiv yaratmaqla əhəmiyyətli bir rol oynayirlər. Nəzəri tədqiqatlar və təcrübi dəlillər göstərdi ki, daha yaxşı inkişaf etmiş maliyyə sistemi olan ölkələr, sığorta şirkətlərinin töhfə verdiyi daha sürətli və daha uzunmüddətli böyümədən istifadə edirlər.

Azərbaycanda sığorta sistemi və qanunvericilik tarixi 1991-ci ildə başlamışdır. Azərbaycan ərazisindəki sığorta fəaliyyətinə dövlət nəzarəti Azərbaycan

Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Dövlət Sığorta Nəzarəti tərəfindən həyata keçirilmişdir. 2001-ci ilin aprel ayından etibarən sığorta fəaliyyəti üzərində dövlət nəzarəti Maliyyə Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilmişdir. Nəticədə, Maliyyə Nazirliyinin tərkibində Dövlət Sığorta Nəzarəti İdarəsi fəaliyyət göstərir. Ümumiyyətlə, sığorta işinin inkişafını 3 mərhələyə bölə bilərik Birinci dövr 1920-ci ilə qədər olan dövrdür. XIX əsrin ortalarından başlayaraq neft sənayesinin inkişafı ilə əlaqədar sahibkarlıq fəaliyyətinin genişlənməsi sığorta işinin stimullaşdırıcı gücü 1910-cu ildə 18 sığorta şirkəti, 1912-ci ildə Bakıda fəaliyyət göstərən 30 sığorta şirkəti və agentliyi mövcud idi. Bu şirkətin işlərinin əsasını Xəzərdə gəmilərin sığortası təşkil edirdi və bu sahədə Rusiya şirkətləri böyük yer tutur. (Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi:2007)

İkinci dövr Sovet Hakimiyyətinin 1920-1990-cı illəridir. Keçmiş SSRİ-nin digər ölkələrində olduğu kimi, Azərbaycanda da dövlət sığorta sektoru quruldu. (N.Xudiyev: 2015. s. 71-71.) Sığorta işinin inkişafında müəyyən rol oynamış Azərbaycan SSR Dövlət Sığortası Baş İdarəsi və SSRİ-nin İnqostrax Bakı İdarəsi yaradılmışdır. Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra - 1922-ci ildən bəri sığorta işi dövlət inhisarı altına alındı. Bu zaman əhaliyə göstərilən sığorta xidmətləri məhdudlaşdı. Daha doğrusu, sığorta sektoru dövlət sosial təminat sisteminə əlavə kimi fəaliyyət göstərirdi. Müasir dövrə qədər dövlət sığortasının inkişafında ardıcılıqla yanaşı çox böyük bir geriləmə var idi. Məsələn, 30-cu illərdə ölkədəki mövcud kooperativ və ortaq fondlar inzibati qaydada ləğv edildi və onların yerinə yalnız dövlət sığortası quruldu və bu, sığorta sistemində rəqabətin olmamasına və obyektiv inkişafın ləngiməsinə səbəb oldu. SSRİ-də Əməkdaşlıq Qanununun qəbulundan sonra kooperativlərə və birliklərinə sığorta şirkətləri yaratmağa, sığortanın qaydalarını və növlərini müəyyənləşdirməyə icazə verildi. Beləliklə, kommersiya sığorta şirkətlərinin və ortaq cəmiyyətlərin yaradılmasına başlandı.

Üçüncü dövr 1990-cı ildən sonrakı dövrdür. 1991-ci ildə Maliyyə Nazirliyi yanında Dövlət Sığorta Nəzarəti yaradılmışdır. Bu şirkətin vəzifəsi ölkəmizdə sığorta sektoru bazarının inkişafı, sığortaçıların, sığortalıların müdafiəsi və dövlət mənafeyinin tənzimlənməsi, metodiki rəhbərliyin həyata keçirilməsi, müvafiq

hüquqi sənədlərin hazırlanması və s. idi. 20-yə yaxın qanun və normativ hüquqi qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı aktlar 1991-ci ildən bəri qəbul edildi.

1991-ci ildə Azərbaycanda 62 sığorta şirkəti, eyni zamanda 53 milli, 9 müştərək sığortaçı fəaliyyət göstərirdi. Sığortalıların etibarını qazana bilmədikləri üçün 33 kommersiya sığorta şirkəti iflas etdilər və fəaliyyətlərini dayandırdılar. 1 yanvar 2002-ci il tarixinədək Azərbaycanda 38 sığorta şirkəti və 9 müştərək sığortaçı (Azərbaycan-İngiltərə-4, Azərbaycan-Türkiyə-2, Azərbaycan-İran-1, Azərbaycan-ABŞ-1, Azərbaycan-Rusiya-1) fəaliyyət göstərmişdir. 2006-cı ilin əvvəlində sığorta bazarında fəaliyyət göstərən 29 sığorta şirkəti. Bunlardan 22-si özəl, 6-sı qarışıq mülkiyyətdə formalaşmış dövlət ticarət şirkətləri idi. Bu günlərdə 28 sığorta şirkəti fəaliyyət göstərir. Nizamnamə kapitalı olan sığorta şirkətləri aşağıdakılardır:

1. A- Qrup Sığorta Şirkəti Səhmdar Cəmiyyəti - 2 655 000 (manat)
2. AXA MBASK Sığorta Şirkəti Səhmdar Cəmiyyəti - 5 730 000 (manat)
3. Alfa Sığorta Səhmdar Cəmiyyəti - 4 600 000 (manat)
4. Atasığorta Səhmdar Cəmiyyəti - 4 800 000 (manat)
5. Atəşgah-Həyat Səhmdar Sığorta Şirkəti - 3 300 000 (manat)
6. Atəşgah Sığorta Şirkəti Səhmdar Cəmiyyəti - 3 699 000 (manat)
7. Azsığorta Səhmdar Cəmiyyəti - 4 643 683 (manat)
8. Azersigorta Dövlət Sığorta Kommersiya Şirkəti - 4 500 000 (manat)
9. Azerqarant Sığorta Səhmdar Cəmiyyəti - 3 260 000 (manat)
10. Bakı Sığorta Səhmdar Cəmiyyəti - 4 377 840 (manat)
11. Başak İnam Sığorta Şirkəti Səhmdar Cəmiyyəti - 3 290 000 (manat)
12. Beynəlxalq Sığorta Şirkəti Səhmdar Cəmiyyəti - 8 800 000 (manat)
13. Buta Sığorta Səhmdar Cəmiyyəti
14. Chartis Azərbaycan Sığorta Şirkəti Səhmdar Cəmiyyəti - 6 786 500 (manat)
15. Era-Trans Sığorta Şirkəti Səhmdar Cəmiyyəti - 3 870 000 (manat)
16. Emrah Sığorta Səhmdar Cəmiyyəti - 3 500 661 (manat)
17. Günay Sığorta Səhmdar Cəmiyyəti - 2 650 542 (manat)
18. Xalq Sığortası Səhmdar Cəmiyyəti - 21 061 500 (manat)
19. İpək Yolu Sığorta Səhmdar Cəmiyyəti

20. Qala Sığorta Səhmdar Cəmiyyəti - 3 500 000 (manat)
21. Qarant Sığorta Səhmdar Cəmiyyəti - 4 000 000 (manat)
22. MEQA Sığorta Səhmdar Cəmiyyəti - 3 500 000 (manat)
23. PAŞA Həyat Sığortası Səhmdar Cəmiyyəti - 7 000 000 (manat)
24. PAŞA Sığorta Səhmdar Cəmiyyəti - 30 000 000 (manat)
25. Rəvan Sığorta Səhmdar Cəmiyyəti
26. Temz Sığorta Qrupu Səhmdar Cəmiyyəti - 984 234 (manat)
27. Standart Sığorta Səhmdar Cəmiyyəti - 11 000 000 (manat)

Azərbaycanda sığorta şirkətlərinin 2008-2012-ci illər ərzində sığorta haqları və sığorta tələblərinə dair qrafiki belədir:

Qoruma təmin etməklə, sığorta şirkətləri kapitalın marjinal məhsuldarlığı, texnoloji yeniliklər və qənaət nisbəti kanalları ilə iqtisadi böyüməyə təsir göstərə bilər. Sığorta şirkətləri zərər görünələri fiziki şəxslərin və firmaların maddi vəziyyətini sabitləşdirənləri müxtəlif növ risklərin sığorta şirkətlərinə ötürülməsi ehtimalı ilə kompensasiya edirlər. Riskdən qoruyan iqtisadi vahidlər, xüsusən daha yüksək dəyəri olan mal və xidmətlər almaq üçün daha çox təhrik olunur. Bu şəkildə sığorta, mal və xidmətlər üçün istehsal məşğulluğu təşviq edən tələbləri və ya istehlakları davam etdirir ki, bu da iqtisadi böyüməyə təsir göstəricisi ilə nəticələnir. Yenə də məsuliyyət, əmlak, xəstəlik və işçilərinin əlilliyi və əsas işçilərin həyatı ilə bağlı müxtəlif risklərə məruz qalan firmalar, sığorta şirkətlərinə köçürərək bu riskləri idarə etmə imkanına sahibdirlər. Bu, firmalara diqqətini və mənbələrini əsas işlərinə cəmləşdirməyə imkan verir ki, bu da iqtisadi böyümənin daha yüksək tempi ilə nəticələnən real investisiya qoymaq istəyi və qabiliyyətinə səbəb ola bilər.

Sığorta şirkətlərinin təmin etdiyi qarşılıqlı əlaqələndirmə, birləşdirmə və köçürmə mexanizmləri olmadan iqtisadi fəaliyyətlərin bir hissəsi reallaşmaz və sosial rifah üzərində müsbət təsirlər uğursuz olardı. Başqa sözlə, daha çox təhlükəsizlik mühiti yaradaraq, sığorta investisiya və yeniliyi və ya iqtisadi böyüməni dəstəkləyir. Sığorta, kapitalın marjinal məhsuldarlığını da artırır ki, firmaların yüksək likvidli ehtiyat fondlarına ehtiyac qalmasın və bu da yüksək gəlirli layihələrin maliyyələşdirilməsi üçün daha çox vəsait əldə edilsin. Sığorta

ödənişi olmadan firmaların riskdən qorunması üçün böyük fəvqəladə fondlara ehtiyac var. Vəsaitlərin artan mövcudluğu, sığorta şirkətlərinin digər maliyyə vasitəçiliyinə qarşı kredit risklərindən qorunma təmin etdikləri sığorta məhsullarının növü ilə nəticələnmə bilər. Bu şəkildə maliyyə vasitəçiləri iqtisadi böyüməni təşviq edən real investisiyaların maliyyələşdirilməsi üçün vəsait borc vermək istəməlidirlər.

Bundan əlavə, həyat fəaliyyətinin uzanması, yaşlı insanlarda artım, doğum nisbətinin aşağı düşməsi və yüksək səviyyəli səhiyyə, pensiya gözləntiləri sosial təminat sistemində böyük təzyiq göstərir və iqtisadi böyüməyə mənfi təsir göstərə bilər. Ancaq özəl sığortaçılar sosial təminat sisteminin probleminin həllinə öz töhfələrini verə bilərlər. Xəstəlik, yaralanma, işsizlik, təqaüdün maddi nəticələrindən qorunma təmin edirlər. Beləliklə, həyat, sağlamlıq və ödənişdən qorunma sığortası kimi sığorta məhsulları dövlətin təhlükəsizlik proqramlarını əvəz edə bilər. Sığortanın təmin edilməsi funksiyası qənaət dərəcəsi kanalı ilə qarışıq şəkildə iqtisadi böyüməyə təsir göstərə bilər. Bir tərəfdən, sığorta qorunması daha çox təhlükəsizliyə kömək edir ki, bu da şəxsləri və şirkətləri daha az diqqətli edir. Nəticə olaraq ehtiyat ehtiyatlarını azalda bilər. Digər tərəfdən, sığorta şirkətləri riskdən qorunma və qənaət faydalarını birləşdirən müxtəlif həyat sığortası məhsulları təklif edərək, uzunmüddətli qənaətə təşviq edirlər.

Bazarda ümumi daxili məhsuldan (ÜDM) asılı dəyişkən olaraq istifadə edilərək, Azərbaycanda bir sıra sığorta şirkətlərini (NIC_A) tətbiq edərək dəyişdirilmişdir. Bundan əlavə, sığorta sektoru mükafatı həyat sığortası mükafatı (LIP) və qeyri-həyat sığortası (NLIP) mükafatına bölünür. İnflyasiya (INF) nəzarət dəyişəni olaraq seçilir. Bu model həm funksional, həm də tənlik şəklində aşağıdakı kimi yazıla bilər:

$$\text{ÜDM} = f(\text{NIC_A}, \text{LIP}, \text{NLIP}, \text{INF}, \mu)$$

Parametrlərin qısamüddətli əlaqələrini bilmək üçün parametrlər regressiya analizinin adi ən kiçik kvadratı (OLS) ilə qiymətləndirilir.

Sığorta sisteminin inkişafını dayandıran əsas nəticələrdən biri bu sahədəki inhisarçılıqdır. Bazarda dövlət inhisarını qorumaq, xidmət növlərini artırmaq, keyfiyyət, sağlam rəqabət yaratmaq, yeni sığorta şirkətləri meydana gətirmək və

inhisarçı şirkətləri hədəf qiymət endirimləri yolu ilə rəqiblərini yerlərindən çıxarmaq problemi yaradır. Məsələn, dövlət şirkətlərindəki bütün işçilərin icbari sığortası Azərsığorta Dövlət Şirkəti tərəfindən həyata keçirilir. Ən aşağı məlumatlılıq səviyyəsi, sektorun əsas problemlərini də əhatə edir. Əhalinin məlumatsız olması bazarın inkişafına təsir göstərir. Bir çox hallarda sığorta müqaviləsi imzalayan insanlar müqavilənin mətni ilə tanış olmurlar, müqavilədən irəli gələn hüquqlarını və müddəalarını bilmirlər, yalnız bu təşəbbüslərin olmaması, sığorta şirkətləri tərəfindən maarifləndirmə kampaniyasının aparılmaması məlumatsızlıqda böyük rol oynayır. Belə ki, şirkətlər potensial müştərilərin məlumatlandırılması fəaliyyətinə reklamla müqayisədə daha az əhəmiyyət verirlər və bunun üçün daha az pul xərcləyirlər. Nəticədə Azərbaycanda könüllü olaraq sığorta məhsulundan istifadə edən vətəndaşa nadir hallarda rast gəlirik. Şirkətlər əsasən banklar tərəfindən könüllü məhsulların müştəri bazası təmin edir.

30 dekabr 2008-ci il tarixində Azərbaycan Respublikasında sığorta-pensiya sisteminin inkişafı ilə bağlı Dövlət Proqramının təsdiq edilməsi haqqında sərəncam imzalandı və bu dövlət proqramının imzalanması ölkədə sığorta sektorunun hərtərəfli inkişafına təsir göstərdi. (Normativ Hüquqi Aktları Toplusu: 2012)

2.2. Azərbaycan Respublikasında, sığorta sektorunda peşə məsuliyyəti sığortası hansı mövqeyə malikdir

Azərbaycanda hazırkı sığorta sektoru üçün uyğun yeni sığorta sahələrindən biri də məsuliyyət sığortasıdır. Bu sığorta sahəsi ölkəmizdə bir neçə ildə inkişaf etmişdir. Məsuliyyət sığortası kimi sinifləndirilən bu sığorta sahəsi sığorta olunanlar (sığorta olunanlar) tərəfindən vətəndaşların (fiziki şəxsləri) həm də hüquqi şəxslərin əmlakı ilə yanaşı şəxsinə dəyilən ziyan vəziyyətlərində onların əmlak maraqlarını qoruyur. Yəni ki, sığortalının üçüncü tərəflərin sağlamlığına, həyatına, eyni zamanda əmlakına dəyilən ziyan məsuliyyət sığortası müqaviləyə görə sığortaçı tərəfindən ödənilməkdədir. (Xudiyev N.N: 2015. s. 124.)

Məsuliyyət sığortasını digər sığorta növlərindən fərqləndirən xüsusiyyətləri mövcuddur. Məsuliyyət sığortasını özünəxas əlamətlərinin olmasına görə onu nə

əmlak nədə, şəxsi sığortaya aid etmək olar. Həyat sığortası həyata dair, əmlak sığortası əmlaka, şəxsi sığorta şəxsə dəyən sığortaya aid edildiyi təqdirdə, məsuliyyət sığortası isə üçüncü şəxslərə dəyən ziyanı ödəməkdə məsuldur. Hazırkı dövrdə məsuliyyət sığortası sığorta sektorunun sərbəst, yəni, müstəqil bir növüdür. Bu sığorta sahəsi üçüncü şəxslərə dəyən ziyanın ödənilməsində təsirli rol oynamaqdadır. Lakin bu sığorta növü müstəqil olmasına baxmayaraq, bir neçə sığorta sahəsini özündə cəmləşdirir. (N.Xudiyev: 2015. s. 45.)

. Bu sığorta sahəsi dövlər üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. Xarici ədəbiyyatlara nəzər yetirildiyi zaman məsuliyyət sığortasının müstəqil bir sahə kimi qeyd olunmasına baxmayaraq, bu sığorta sahəsində birdən çox sığorta növünün cəmləşdiyini görə bilərik. Eyni zamanda xarici ədəbiyyatlarda məsuliyyət sığortasını əmlak sığortasında, aid edirlər.

Sığorta fəaliyyətinə dair ölkə qanunvericiliyinə uyğun olaraq, ölkə daxilində sığorta obyektlərinə görə məsuliyyət sığortası eyni zamanda, əmlak sığortasına da dair edilir, bununla yanaşı bu sığorta sahəsində avtonəqliyyat, hava nəqliyyatı, su nəqliyyatı vasitələrinin sahiblərinin məsuliyyət sığortası, mülki və hüquqi müqavilə ilə uyğun olaraq, tərtib olunan sığortalar, icbarı və daşınmaz əmlakın sığortası buraya aid edilir.

Məsuliyyət sığortası sığorta sektorunun əsas hissəsidir və sığorta növlərinin böyük bir qismini özündə cəmləşdirir. Hazırkı dövrdə məsuliyyət sığortası 3 əsas sinifə ayrılır:

- mülki məsuliyyət
- peşə məsuliyyəti
- keyfiyyətə görə (buraya məhsulun keyfiyyət sığortası daxildir)

Araşdırmalar izah edir ki, sığortanın könüllü sektorunda məsuliyyət sığortası ümumi sığorta haqlarındakı nisbətə uyğun olaraq, axırıncı yerlərdə durmaqdadır. 2017-ci ilin hesabatlarına əsasən məsuliyyət sığortası üzrə toplamda 19,3 milyon manat sığorta haqları əldə olunmuşdur və bu hesab ümumi yığılan sığorta haqlarının 3.5%-ni təşkil edir. (N.Xudiyev: 2015. s. 136-148.)

Məsuliyyət sığortasının icbari növündə bir neçə il ərzində həm toplanan sığorta

haqlarının, həm də, ödənilən sığorta ödənişlərinin zəruri hissəsi avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortasının hesabına olmuşdur. Misal üçün, keçən il bu sahə üzrə toplanan ödənişlərin dəyəri 99,7% həcmində olmuşdusa, hazırkı dövrdə bu dəyər 99,9% həcmindədir. Qeyd olunan göstəricilər biz deməyə əsas verir ki, bu statistikalar həqiqətən də, olduqca yuxarıdır.

Məsuliyyət sığortasının bir başqa növü olan icbari sığorta növünün, auditorların peşə məsuliyyəti sığortasının, daşınmaz əmlakın istismarı ilə əlaqədar mülki məsuliyyət sığortasında toplanan sığorta haqları ilə ödənişlərindəki cəmi nisbət 0.3% və 0.1% həcmindədir. Məsuliyyət sığortası demək olar ki, yaşadığımız cəmiyyətin bütün sferalarını əhatə edir. Bu proseduru birbaşa elmi-texnik tərəqqinin inkişafı ilə xarakterizə etmək olar.

Məsuliyyət sığortasının tətbiqi yüz ildən çox müddətdir ki, tətbiq olunmaqdadır. Elmi-texniki inqilabın yaranması və inkişaf etməsi səbəbilə məsuliyyət sığortası müasir dövrdə bütün sahələri əhatə edir desək, yanılmarıq.

Məsuliyyət sığortası ilk dəfə Fransada 1825-ci ildən etibarən tətbiq olunmağa başlamışdır. Fransanın ardınca məsuliyyət sığortasının tətbiqi 1871-ci ildə istehsal müəssisələrində arzuolunmaz hallara qarşı görülən tədbir altında qeyd olunmuşdur. Bu tendensiya daha sonra 1880-cı ildən etibarən İngiltərədə tətbiq olunmağa başlamışdır.

Xarici ölkələrdə məsuliyyət sığortasının geniş surətdə yayılması aşağıdakı amillərə əsasən xarakterik olunur:

- cəmiyyətdə vətəndaşların dəymiş ziyanı ödəmək üçün nəzərdə tutulan qanunları bilməsi;
- əhəlinin maddi vəziyyətinin və ödəniş dinamikasının inkişafı;
- sənayeləşmə, texnika və texnologiya ilə əlaqədar olaraq zərərverici amillərin əmələ gəlməsi;
- bəzi qanunlara tətbiq edilən təşəbbüskarlıq proseslərinin genişlənməsi;

Belə deyə bilərik ki, ölkəmizdə ekzotik sayılabiləcək sığorta proseslərinin çoxu icbari qanunlar əsasında həyata keçirilir. Dünya sığorta bazarında Almaniyada

1934-cü ildən etibarən ölkənin federal qanunları çərçivəsində məsuliyyət sığortası mövcuddur.

Ölkəmizdə sığorta sektoru yeni formalaşmasına baxmayaraq, sığorta məsuliyyəti sahəsində meydana gəlmişdir. Hətta sığorta məsuliyyəti ən yeni yaranan sahələrdən biridir desək, yalnız demiş olarıq. Yaranan bu sahə son bir neçə ildə ən hərəkətli sahə olaraq fəaliyyət göstərməkdədir. Məsuliyyət sığortası deyildiyi zaman vətəndaşların yalnız əmlakları deyil, eyni zamanda onların həyata dair hər bir sahənin müdafiəsi aid olunur. Məsuliyyət sığortası deyilən zaman üçüncü şəxsə dəyən maliyyə ziyanın müdafiəsi nəzərdə tutulur. Məsuliyyət sığortası sığorta olunan şəxsə dəyən ziyanın ödənilməsinə xarakterizə edir. Məsuliyyət sığortası bütün sığorta sahələrini özündə bildirləşdirir. Lakin məsuliyyət sığortasının özünə aid əlamətləri var və bu sığorta sahəsində həmin əlamətlərə görə digərlərindən fərqlənir. Məsuliyyət sığortası bütün sığorta sahələrinin cəmi olmasına baxmayaraq, bu sahə heç bir sığorta sahəsinə aid deyil (buraya əmlak və şəxsi sığorta aiddir). Əmlak sığortası əmlaka görə dəyən ziyana aid olduğu kimi, şəxsi sığorta isə şəxsiyyətə dəyən sığorta növünə aid edilir. Amma, bu sığorta növündə isə üçüncü tərəfə dəyən ziyan qanunlar çərçivəsində sığortalının məsuliyyəti olaraq qiymətləndirilir. (www.refugees-idps-committee.gov.az)

Yuxarıda qeyd olunan səbəbə görə məsuliyyət sığortası əmlak sığortasından fərqlənir. Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasının tərkibində sığorta məsuliyyəti sektoru vətəndaşların əmlaklarının qorunması üçün təsirli bir tənzimləmə mexanizmidir.

Tədqiqatlar göstərir ki, həyat sığortası daha çox inkişaf etmişdir. Könüllü sığortanın bu segmenti digər sektorlara nisbətən daha dinamikdir. 2019-cu ili 2018-ci il ilə müqayisə etsək, görə bilərik ki, toplanan sığorta haqqlarının qiymətlərində 8.1% azalma müşahidə olunmaqdadır. (İbrahimov E.R., Hüseynov M.C: 2017. s.114 – 116.) Ümumilikdə sığorta haqqlarına nəzər salaraq görə bilərik ki, 2020-ci ildə 2019-ci il ilə müqayisədə sığortanın könüllü növündə 2%, icbari növlərində isə 7% artım var. Belə deyə bilərik ki, ümumi toplanan sığorta faizlərinin 8-15% həcmi qeyri-həyat

sığortası təşkil edir. Əvvəlki illərə nəzər salaraq, bu prosesi aşağıdakı formada yadın şəkildə görə bilərik

Son bir neçə ildə könüllü sığorta sahəsindəki miqdar ümumi sığorta sahəsində yığılan miqdardan aşağı nisbətdədir. Müasir dövrdə mülki məsuliyyət sığortasında artım miqdarı qeyd olunmuşdur. Lakin mülki məsuliyyətin könüllü sığorta hissəsinə düşən qiymət son bir neçə ildə qeyri-bərabər olaraq paylanmışdır. Mülki məsuliyyət sığortasına daxil olan icbari sığortanın artım tendensiyası anoloji bir proses olaraq, hər il davamlı formada artmışdır.

Qeyd olunan dəyişikliklərin əlavə edilməsindən sonar icbari sığorta növündə genişlənmə müşahidə olunmağa başlandı. Amma, ümumi tendensiyaya nəzər yetirsəi olsaq, görə bilərik ki, məcburi sığortanın miqdarı könüllü sığortaya nisbətən daha çoxdur.

Ümumi məsuliyyət sığortasını könüllü sığortanın ən böyük obyekt kimi qiymətləndirə bilərik. Qeyd etmək yerinə düşərdi ki, ümumi məsuliyyət sığortası sahəsində yığılan sığorta haqqlarının dəyişimində müsbət tendensiyalar müşaiyət olunmaqdadır.

Bu sığorta tipinə bənzər nümunələr avromobili olan şəxslərin mülki məsuliyyət sığortası işçilərin işə götürüldüyü zaman olunduğu sığortalar kimi qeyd olunur. Həmin bölmə ilə əlaqədar əldə olunan maliyyənin toplam miqdarı az olsa da, ümumilikdə bu sahə üzrə artım dinamikası görünməkdədir Avtonəqliyyat vasitələrinin sığorta növü inkişaf etmiş ölkələrdə ən çox seçilən sığorta növüdür. Sığortanən bu növü inkişaf etmiş ölkələrin sığorta sistemində məcburi sığorta növü kimi qeyd olunmaqdadır. Çünki, həmin ölkələrdə avtomobil sığortası yerinə yetirilməsi məcbur şərtləndirilən bir sığorta növüdür.

Auditorların icra etdiyi peşələrindən dolayı ödədiyi sığorta haqqları, daşınmaz əmlak üçün nəzərdə tutulan sığorta haqqları, bunlar hamısı birlikdə ümumi sığorta haqqının 0.3%-0.5% həcmi təşkil edir.

Xarici ölkələrin sığorta sistemində sığortalar tipinə, növünə, mövqeyinə və xarakterik xüsusiyyətlərinə görə siniflərə bölünür.

2.3. Azərbaycanda peşə məsuliyyəti sığortasının Avropa ölkələri ilə oxşar cəhətləri

Sığorta sənayesi maliyyə bazarlarının fəaliyyətini asanlaşdırmaq üçün qanunvericilik bazası ilə yanaşı, çoxşaxəli iqtisadi bazada əlverişli dinamika ilə addım-addım genişlənir.

Azərbaycanın maliyyə sektoru ÜDM-in 30% -ni təşkil edir. Buraya, neft və ağır sənaye sektoru ilə yanaşı, bank sektorunun aktivlərinin 90% -dən çoxunu təşkil etdiyini nəzərə alsaq, bank olmayan maliyyə segmentlərinin çox böyük bir hissəsinin sığorta şirkətləri olduğunu görə bilərik. Sığorta sektorunda məsuliyyət sığortası böyük əhəmiyyət təşkil etməkdədir. Məsuliyyət sığortasının bu növünə görə, adambaşına düşən sığorta haqları həcmnin 2020-ci ilə qədər 2,5 dəfə artmışdır.

Ölkəmizdə son zamanlar məsuliyyət sığortasında dinamik artım müşaiyət olunmaqdadır. Bu səbəblə, həmin sığortanın bir çox tipi, misal olaraq, avtomobil nəqliyyat vasitələrinin sahiblərinin mülki məsuliyyətinin sığortası, transporterlərin sığortası, sahibkarların və rəhbərlərin məsuliyyət sığortası, peşə məsuliyyətinin sığortası, istehsalçıların məsuliyyət sığortası və s. daxili sığortaçıların sığorta portfelinin quruluşunda zəruri tərəfə yönəlməyə başlamışlar.

Azərbaycanda bu sığorta növü hazırkı dövrdə də, ölkə iqtisadiyyatının cəmiyyətə aid vacib sahələrinin nizamlanmasının əsas vasitəsi ilə ölkə vətəndaşlarının əmlaklarının müdafiəsinin uyğun forması kimi rol oynayır.

Bildiyimiz kimi iqtisadiyyat formasında inkişaf etmiş bu növ sığorta forması sığortanın çox əhəmiyyətli eyni zamanda, dözümlü inkişaf tsikli yaşayan sahəsidir. Həmin ölkələrdə məsuliyyət sığortasının inkişafı aşağıdakı formalarda qeyd olunur:

- vətəndaşların zərərin (itkilərin) ödənilməsinə dair öz hüquqlarını dərk etməsi;
- əhalinin rifah halının və müvafiq olaraq, ödəniş qabiliyyətinin artması;
- sənayeləşmə prosesinin icrası, texnologiyaların inkişaf tempi ilə birgə istənilməz proseslərə və ziyanlara aid olan xüsusların sayının inkişafı;
- istənilməyən halların və dəyən ziyanların həcmnin çoxalması;

- ziyan sinifləndirilməsinin hüquqi müstəvidə daha çox şərhinin məlum olması və bu prosesin nəticəsi olaraq, ziyanın ödənilməsi hüququnun qazanılması;

- İcra olunan yeni qanunvericilik prosesləri;

- realizə olunmuş qanunların tətbiq sahəsinin inkişaf etdirilməsi və artımı.

Daha öncə qeyd olunan xüsuslar, Avropa ölkələrinin iqtisadiyyatının artım prosesində qazanılan sosial və iqtisadi mənfəətlər, hüquq və azadlıqların yuxarı forması ilə bağlıdır.

Ölkəmizdə sığorta sektorunun bu sahəsi hazırkı dövrdə belə artmaqdadır. Azərbaycandakı sığorta sektorunun belə bir fikir söyləməyə zəmin yaradır ki, hazırkı dövrdə Azərbaycanda məsuliyyət sığortasının könüllü formada növləri ilə qarşılaşdırılması müqabilində icbari sığorta növü daha da inkişaf etmiş eyni zamanda, daha çox sahəni əhatələmişdir. Bu tip sığorta daha çox məsuliyyət sığortasının qeydiyyatata alınan növlərinin icbari forması və onlardan yayınma prosesinin mürəkkəbliliyi ilə bağlıdır.

2017 – ci ilin məsuliyyət sığortasının icbari forması ilə əlaqədar olaraq, 92,9 milyon manat, sığortanın könüllü tipləri üzrə 19,3 milyon manat kimi sığorta haqları toplanmışdır. Məsuliyyət sığortasının bu qəbildən olan növləri üçün toplanan sığorta bazarında toplamda əldə olunan sığorta haqlarının 16,7%-ni özündə cəmləyir. Bu tip sığorta növlərinin ümumilikdə məsuliyyət sığortası bölməsindəki miqdarı 2016-cı ildə 82,8% kimi qeyd edilmişdir.

Sığortanın icbari növü sığorta sektorunda həm toplanan sığorta haqlarının, həm də sığorta üçün nəzərdə tutulan ödənişlərin əsas hissəsi avtomobil nəqliyyatı vasitələrinin sahiblərinin mülki cəhətdən məsuliyyəti daxilində olan icbari sığortasının hesabına qeyd olunmuşdur. Misal üçün, 2016-cı ildə sığortanın bu forması sığorta sektorunda həmin növdən əldə olunan toplanan vəsaitlərin ödənilməsi zamanı nəzərdə tutulan payı uyğun formada 99,7 % ilə 99,9% həcmində qeyd olunmuşdur.

Əksər mütəxəssislər bu qəbildən olan situasiyanı sığorta bazarının inkişaf

tempinin, genişlənməsinə maneəçilik törədən mənfi vəziyyət formasında dəyərləndirir. Elə bu səbəbdən də, ölkənin sığorta sektorunda məsuliyyət sığortasının inkişafının basılıca yönlərindən xüsusü könüllü məsuliyyət sığortasının inkişaf prosesinin olmasıdır. (Воблыи К.Г: 2016. s. 43.)

Real vəziyyəti dəyərləndirəsi olsaq, deyə bilərik ki, hazırkı dövrdə könüllü məsuliyyət sığortasının artımı uyğun formada deyil, elə buna görə də, həmin sahə ilə bağlı əməliyyatların tutumu göründüyündən zəifdir.

Müasir dövrdə məsuliyyət sığortasının inkişafına dövlətlə yanaşı, cəmiyyətində marağı artmaqdadır. Ölkəmizdə məsuliyyət sığortasının əhəmiyyəti üçüncü şəxslərə dəyən zərərin ödənilməsi proseduru kimi anlaşılır. Məsuliyyət sığortası social sferaya ilə bir başa sintezdədir. Məsuliyyət sığortası zərər çəkmiş şəxslərin əmlaklarının qorunması üçün nəzərdə tutulan sığorta növüdür.

Məsuliyyət ilə eyni zamanda könüllü sığortanın inkişaf prosesi sığorta şərtlərinin, qiymətinin dəyişdirilməsi, yenilənməsi yoluyla könüllü sığorta növlərinin cazibədarlığının inkişafı hesabına realizə olunmalıdır. Həmin yöndə bəzi islahatlar keçirilsə də bu islahatlar kifayət dərəcədə deyil, eyni zamanda daha geniş proseslərə zəmin yaradır. (Т.А. Федорова: Москва. s. 178-180)

Məsuliyyət sığortasının inkişaf prosesinin peşə məsuliyyətinin sığortasının fərqli sinifləri ilə tək bir standart qaydaların tənzimlənməsi onun aplikasiyası da expendental hesab edilərdi. Çünki, hazırda peşə məsuliyyəti sığortasının bəzi növlərinin (həkim peşəsinə mənsub olan şəxslərin məsuliyyətinin sığortası prosesi, notariat idarələrində fəaliyyət göstərən şəxslərin peşə məsuliyyətinin sığorta fəaliyyəti) icra olunan nümunələr yoxdur və bu prosesdə nizamlanan sığorta növlərinin inkişafına əsaslı zəmin yaratmır.

Bu səbəbdən də həmin sığorta növlərinin respublikada çoxalması ilə inkişafından dolayı sığorta təşkilatlarının əməkdaşlıqları və ya fərdlər tərəfindən hazırlanmış və uyğun orqan tərəfindən realizə olunan tək qaydaların qeydiyyatına alınması ilə istifadəsi əhəmiyyətli məzmununa malikdir.

Məsuliyyət sığortasının daha çox peşə məsuliyyətinin sığortasının artım tendensiyası üçün nəzərdə tutulan sığorta məsuliyyətinin son həddinin artırılması

daha məqsədlidir. Yerinə yetirilən tədqiqatlar sübuta yetirir ki, peşə məsuliyyətinin sığortası zamanı müqavilələr zamanı təyin olunan sığorta məbləğləri (məsuliyyət limiti) həm sığortalıların, həm də zərərçəkən üçüncü şəxsin maraqlarına cavablandırma bilmir.

Real yaşamda məsuliyyət sığortası sağlamlığa dəyən ziyanlar üçün sığorta həddi İsveçdə 36, İsveçrədə 10, Niderlandda 1, İtalyada 880, Almaniyada 580, Xorvatiyada 230, Estoniyada 150, Bolqarıstanda 15, Latviyada 3,5 min dollar həcmində təyin olunur.

Yekun etibarını ilə, məsuliyyət sığortasının onunla əlaqədar fərqli tiplərinin nisbətən çox artımı, bunla yanaşı, ölkədə ona olan marağın inkişafından dolayı sığorta limitlərinin hazırkı dövrün gerçəkliklərinə uyğun inkişafı da daha həqiqətə uyğundur.

Əgər qeydiyyatda aldığımız informasiyaları ümumiləşdirərsə, məsuliyyət sığortasının inkişafı məzmunundan aşağıdakıların gerçəkləşdirilməsini əhəmiyyətli hesab etmək olar:

- məsuliyyət sığortası ilə əlaqədar beynəlxalq təcrübənin (xüsusən də peşə məsuliyyətinin sığortası üzrə) tətbiqinin olması;
- könüllü məsuliyyət sığortasının artırılması;
- məsuliyyət sığortasının fərqli tipləri ilə əlaqədar tək standart qayda-qanunların yaradılması ilə tətbiqinin təminatı;
- məsuliyyət sığortasının əksər növləri ilə əlaqədar sığorta məsuliyyətinin sərhədlərinin inkişaf etdirilməsi.

III FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA PEŞƏ MƏSULİYYƏTİ SİĞORTASININ İNKİŞAFI ÜÇÜN GÖRÜLMƏLİ OLAN TƏDBİRLƏR, ƏSAS PROBLEMLƏR

3.1. Hazırda Azərbaycan Respublikasında peşə məsuliyyət sığortasının inkişafında qarşıya çıxan problemlər

Son vaxtlar sığorta problemlərinə həsr olunmuş bir çox məqalə və araşdırma mövcuddur. Lakin, çox nadir hallarda, bu tədqiqatlar ölkəmiz üçün sığorta işində yeni istiqamətlərə, xüsusən də məsuliyyət sığortasına həsr edilmişdir.

Bu gün həm mülki, həm də peşə məsuliyyətinin bütün növləri sığorta bazarında çox tələb olunur. Həqiqətən də bir çox fəaliyyət növü lisenziyalaşdırılır və bir çox hallarda sahibkarın sığorta polisi (notariusların, inşaatçıların fəaliyyəti və s.) tələb olunur, malların daşınması, dəniz, aviasiya sığortası üçün bir sığorta polisi də qəbul edilir.

Artıq qeyd edildiyi kimi, məsuliyyət sığortası ölkəmiz üçün ənənəvi deyil. Bu praktik olaraq "sürülməmiş" sığorta sahəsidir. Hər növ məsuliyyət növü üzrə sığortanın inkışafında məhdudlaşdırıcı amil, şəxslərin həyatına və sağlamlığına, habelə əmlaka zərər vuranların öhdəsinə götürməli olduğu məsuliyyət limitlərini təmin edən ətraflı bir qanunvericilik bazasının olmamasıdır. Azərbaycan Respublikasının mövcud "Azərbaycan Respublikasında sığorta işinin təşkili haqqında" Qanunu açıq-aşkar kifayət deyil. Bu qanun yalnız biznes sektoru kimi sığortanın ümumi prinsiplərini tənzimləyir. Bu vəziyyətdə, demək olar ki, hər növ sığortanın müvafiq qanunvericilik aktı ilə tənzimləndiyi, xüsusən də İngiltərənin inkışaf etmiş ölkələrinin təcrübəsini unutmamalıyıq.

Müəyyən bir sığorta növü üçün lisenziya almış sığortaçıları, bir qayda olaraq, öz hüquq qabiliyyətlərinin həddlərini, yəni sığortaçıya tam olaraq nəyin icazə verildiyini və icazə verilən həddlərin xaricində olduğunu düşünməyi dayandırır. Təxminən desək, lisenziyada borcalanın qaytarılmamasına görə məsuliyyətinin sığortalanması göstərilirsə, bu tip bir sığorta müqaviləsi bağlana bilər.

Görünən odur ki, Məcəllənin bu göstəricisi ilə əlaqədar olaraq, qanunla birbaşa nəzərdə tutulmayan müqavilə məsuliyyətinin sığortalanması üçün müqavilələr

bağlamaq artıq problemlidir (məsələn, icarəçinin icarə ödənişlərini ödəmədiyi üçün məsuliyyəti və s.). Bu gün, əvvəllər də qeyd edildiyi kimi, qanunda müqavilə məsuliyyəti sığortası halları çox azdır.

Məsuliyyət sığortası hər hansı bir fəaliyyət birbaşa və ya dolayı yolla üçüncü şəxslərin əmlakına və sağlamlığına, eləcə də ətraf mühitə zərər vurma riski ilə əlaqəlidir. Mövcud qanunvericilik, üçüncü şəxslərə və ətraf mühitə dəymiş ziyanın tam həcmdə ödənilməsinə tələb edir, məbləği əksər işləyən müəssisələrin faktiki ödəmə qabiliyyəti ilə müqayisə edilə bilməz. Bu vəziyyətdə sığorta təminatının olmaması yalnız zərərçəkmişə dəymiş zərərin tam ödənilməsinə deyil, həm də ziyana səbəb olan hüquqi (fiziki) şəxsin maddi vəziyyətinin sabitliyini də şübhə altına ala bilər. Bu baxımdan, məsuliyyət sığortası yalnız zərər çəkmiş şəxsin zərərinin ödənilməsinə zəmanət verən bir mexanizm deyil, həm də ziyana səbəb olan şəxsə maddi sabitliyin təmin edilməsidir.

XX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərindən etibarən sığorta bazarında əksər ölkələr üçün ənənəvi məsuliyyət sığortası növləri yox idi. Bu səbəbdən xarici təcrübəyə xas olan və məsuliyyət sığortasının əmlak sığortasından təcridən ayrılmasında ifadə edilən bu sahənin formalaşmasında müəyyən bir tarixi mərhələ idi.

Ümumilikdə məsuliyyət sığortası sənayesinin yeniliyi ilə əlaqədar olaraq, xüsusən də sığorta bazarında peşə məsuliyyəti sığortası, ölkədə məsuliyyət sığortası növlərinin inkişaf etdirilməsinin iqtisadi zəruriliyi səbəbindən öyrənmək xüsusi maraq doğurur. Bu sığorta münasibətlərinin həyata keçirilməsində mövcud nəzəri və praktik təcrübə ilə yanaşı, eyni zamanda, məsuliyyət sığortası, qanunun aliliyinin ən vacib xüsusiyyətlərindən biri, mümkün və tez-tez baş verən qanunsuz hərəkətlərdən iqtisadi qorunma yolu kimi qəbul edilməlidir.

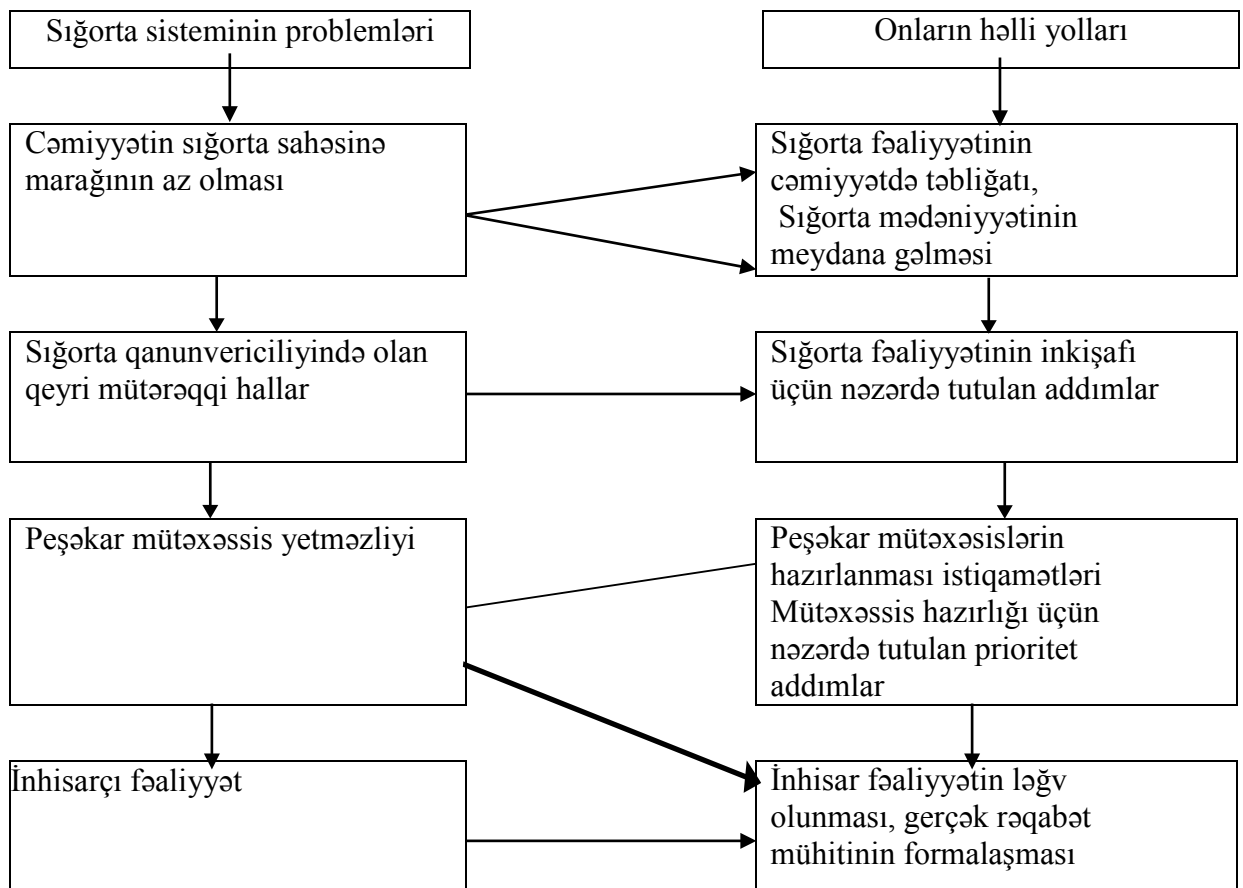
Məsuliyyət sığortası, sığortalı (sığortalı) tərəfindən şəxslərə və ya üçüncü şəxslərin əmlakına vurulmuş ziyanın ödənilməsi ilə əlaqəli əmlak mənafeələrinin sığorta obyektinə kimi çıxış etdiyi müxtəlif sığorta növlərini birləşdirən bir sığorta sahəsidir.

Sığortanın obyektı, sığortaçının Respublikanın mülki qanunvericiliyinə uyğun olaraq sığortalı tərəfindən müvafiq növün icrası nəticəsində üçüncü şəxslərə dəymiş fiziki və ya maddi ziyanın ödənilməsi öhdəliyi ilə əlaqəli əmlak maraqlarıdır.

Məsuliyyət sığortası iki əsas növə bölünə bilər:

- mülki məsuliyyət sığortası, zərər çəkmiş şəxsin (üçüncü şəxslərin) pozulmuş hüquqlarını bərpa etmək, onu pozanın hesabına ödəmək üçün istifadə olunan qanunla və ya müqavilədə nəzərdə tutulmuş dövlət məcburiyyəti tədbiridir.

Sxem 5: Məsuliyyət sığortasının üzvləşdiyi problemlərin sxemi

Mənbə: Махдиева Ю.М., 2014 «Страхование ответственности в России: сщвременное состояние и направления развития» s. 110.

Yuxarıda göstərilən sxemdə sığorta sektoru üçün mövcud olan problemlər qeyd olunmaqdadır. Sadaladığımız bu faktorlar eyni zamanda məsuliyyət sığortasının inkişafına da, mənfi təsir göstərən amillərdir.

Hal hazırda sığorta sisteminə məlum olmayan tamamilə yeni risklər maliyyə riskləri, siyasi risklər, təşəbbüskarlıq riskləri və peşə fəaliyyəti də daxil olmaqla

məsuliyyət sığortasına səbəb olan kimi risklər meydana çıxdı,. Xüsusi təşkilatlara mümkün zərərlərin ödənilməsinə yönəlmiş sığorta fəaliyyətinin inkişafı və təkmilləşdirilməsinin həllini tələb edən məsələlər arasında, ilk növbədə, müəyyən fəaliyyət növlərinin həyata keçirilməsindən yaranan risklərin sığortasının hüquqi tənzimlənməsi də var. Uzun müddətdir ki, peşə sferasında mülki məsuliyyət riski üçün sığorta müqaviləsinin üçüncü tərəfin xeyrinə razılaşma olaraq qanuni kvalifikasiya məsələsi ilə əlaqədar hüquqi ədəbiyyatda müzakirə var.

Məsuliyyət sığortası müqaviləsində zərər çəkən kimi göstərilən şəxs müqavilədə ümumiyyətlə göstərilməyibsə, həmin şəxs hər zaman qanuna görə yalnız zərər çəkmiş olur. (İbrahimov E.R., Hüseynov M.C: 2017. s. 68)

Peşəkar fəaliyyətin həyata keçirilməsində yerli məsuliyyət sığortası praktikasında kifayət qədər paylanmaması, bir sıra səbəblərdən qaynaqlanır, bunlar arasında ənənəvi olaraq sığorta mədəniyyətinin kifayət qədər yüksək səviyyədə olmaması və bu növ sığorta fəaliyyətinin xərclərini bu sığorta növü ilə əlaqələndirməyin mümkünsüzlüyüdür. Göstərilən xidmətlər yerli təcrübədə bu sığorta növünün qeyri-kafi paylanmasının əlavə bir səbəbi olaraq, bəzi müəlliflər məhkəmə sisteminin xüsusiyyətlərini də qeyd edirlər. (Azerbaijan (2000-2014): 2015. s. 3.)

Şübhəsiz ki, günümüzdə sığorta mədəniyyəti problemi mövcuddur (və yalnız potensial daxili sığortalılarla deyil, bir çox yerli sığortaçı ilə də əlaqədardır) və sığorta xərclərini öz maliyyətinə aid etmək problemi də rol oynayır, amma əsasları - məsuliyyət sığortasının inkişaf səviyyəsinin qeyri-kafi olmasının əsas səbəbi, bizə göründüyü kimi, ümumiyyətlə bu deyildir. Məsələnin mahiyyəti, müəyyən peşə fəaliyyəti növləri ilə məşğul olan təşkilatların və şəxslərin yaradılması, mühakimə olunmasına dair prosedurların kifayət qədər işlənməməsindədir. Əgər bir məsuliyyət yoxdursa (və ya heç olmasa, bu gün ona cəlb olunma ehtimalı gözə çarpan bir qorxu yoxdursa), müvafiq sığortanın kifayət qədər inkişaf səviyyəsi mövcud ola da bilməz.

Xüsusi ixtisasa və müəyyən bir sahədə təcrübəyə malik peşə fəaliyyətini həyata keçirən şəxslərin məsuliyyət sığortası, spesifikliyinə və xüsusiyyətlərinə görə

müstəqil bir sığorta növü kimi qəbul edilməsinə imkan verən bütün xüsusiyyətlərə malikdir. Buna baxmayaraq, ölkə qanunvericiliyində peşə məsuliyyəti sığortası ayrıca müəyyən edilməyib.

Sığorta müqavilələri üçün mövcud Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, sənəddə göstərilən xüsusi qaydaları ehtiva edir. Həm əmlak, həm də şəxsi bütün növ sığorta müqavilələri üçün məcburi vacib şərtlərin siyahısını özündə cəmləşdirib. Bununla birlikdə, bu şərtlərin məzmununda əmlak və fərdi sığorta müqavilələrinin mahiyyəti ilə müəyyən edilən əsaslı bir fərq var. Əvvəla, bunlar sığortanın həyata keçirildiyi halda sığorta obyektinə və hadisənin mahiyyəti ilə bağlı fərqlərdir.

Sənədə əsasən peşə məsuliyyəti sığortası müqaviləsi də daxil olmaqla əmlak sığortası müqaviləsi üçün Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsində aşağıdakı şərtlər vacib olacaq və vacib xarakter daşıyır:

- sığorta obyektinə olan müəyyən əmlak və ya digər əmlak faizləri haqqında;
- baş verdiyi təqdirdə sığortanın həyata keçirildiyi hadisənin xarakteri üzrə (sığorta hadisəsi);
- sığorta məbləği haqqında;
- müqavilə müddəti haqqında.

Sadalanan şərtlərdən hər hansı biri adı çəkilən müqavilənin tərəfləri tərəfindən razılaşdırılmadıqda, bu, belə bir müqavilənin bağlanmamış hesab edilməsi üçün əsas rolunu oynayır.

Nəzərə alınan sığorta müqaviləsinin sadalanan əsas şərtlərindən ilk və ən əhəmiyyətli sığorta obyektidir.

Yuxarıda göstərilən hüquq normalarının təhlilindən belə çıxır ki, sığortanın mülkiyyət hüququ elmində sığorta faizləri adlanan müəyyən hadisələr baş verdikdə əmlak vəziyyətinin dəyişməzliyinin təmin olunmasında ifadə olunan əmlak marağına tabedir.

Peşə məsuliyyəti sığortasının obyektinə, xidmət göstərən, hər hansı bir işi görən, peşə borcunu yerinə yetirmək üçün hərəkətlər edən şəxsin (sığortalanmış şəxsin)

bilavasitə üçüncü şəxslərə vurduğu zərərin (zərərin) əvəzini ödəməli olduğu təqdirdə əmlak maraqlarıdır.

Sığorta obyektinin ayrılmaz konsepsiyası kimi peşə məsuliyyəti iki cəhətdən nəzərdən keçirilə bilər:

1. peşə
2. peşə məsuliyyəti.

Peşə, xüsusi təhsil və iş təcrübəsi nəticəsində əldə edilmiş müəyyən bir sahə üzrə müəyyən nəzəri bilik və praktik bacarıqların kompleksi tələb olunan bir növ əmək fəaliyyətidir. Şəxs tərəfindən tələb olunan ixtisasa sahib olmağın təsdiqlənməsi diplom, sertifikat, ad, elmi dərəcə və sərəştəsini və peşə bacarıqlarını təsdiqləyən digər fakt və sənədlərin olmasıdır.

İşin yerinə yetirilməsi, xidmətlərin göstərilməsi, məhsul istehsalı bu və ya digər fəaliyyət növünə aid edilə bilər: tikinti, tibb, hüquq, audit və s. Əmək fəaliyyətini fərdi, xüsusi olaraq həyata keçirən sığortalıya hər hansı bir peşəkar icma, peşə məsuliyyəti sığortasının əsas xüsusiyyəti aiddir.

İnsan amilinə əsaslanaraq - peşə vəzifələrini yerinə yetirərkən səhv etmək, işdə səhlənkarlıq, səhlənkarlıq, peşə məsuliyyəti sığortası digər məsuliyyət sığortası növlərindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir.

Peşə məsuliyyəti, zərərçəkmiş şəxsin pozulmuş hüquqlarını bərpa etmək üçün istifadə olunan qanun qaydalarının pozulması halında peşə fəaliyyətini həyata keçirən şəxsə dövlət məcburiyyəti tədbirlərinin tətbiqi olan ümumi məsuliyyət anlayışı əsasında müəyyən edilir.

Peşəkar məsuliyyət sığortası müqaviləsinin növbəti vacib şərti, sığortanın həyata keçirildiyi halda (sığorta hadisəsi) tərəflər arasında hadisənin mahiyyəti barədə razılığa gəlməkdir.

Peşə məsuliyyəti sığortasında sığorta hadisəsi xəsarət almış şəxsə (faydalanana) ziyan vurma hadisəsi deyil, onun peşə fəaliyyətində zərər çəkmiş şəxsə ziyan vuran son pozuntular (səhvlər) ilə əlaqədar sığortaçıya bir tələb təqdim etməsidir.

Peşə məsuliyyət sığortası müqaviləsində sığorta hadisəsi müəyyən edilərkən, tərəflər baş verməsi sığortalı üçün əlverişsiz ola biləcək və sığortaçının sığorta

təzminatını ödəmək öhdəliyinə səbəb olan halları müəyyənləşdirir. Bu şərt müqavilədə göstərilən işarələrə tam cavab verdikdə sığorta hadisəsi hesab olunur.

Peşə məsuliyyət sığorta müqaviləsi bağlayarkən tərəflər aydın şəkildə razılaşmalı və müəyyən bir təhlükə barədə əlamətlərini izah edərək mütləq razılaşmalıdırlar. Məsələn, zərərçəkmişin yazılı, əsaslandırılmış və obyektiv şəkildə təsdiq edilmiş iddiası, qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə aktı və s. qeyd olunmalıdır.

Peşə məsuliyyəti müqaviləsinin əsas şərtlərinə tərəflərin sığorta məbləği məbləğinə dair razılaşması daxildir.

Sənədə uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasının “Azərbaycan Respublikasında sığorta işinin təşkili haqqında” Qanununda sığortanın məbləği qanunla müəyyən edilir və ya sığorta müqaviləsi ilə müəyyən edilir. Buna əsasən, sığorta haqqının (sığorta haqlarının) həcmi və sığorta hadisəsi baş verdikdə sığorta ödənişinin məbləği müəyyən edilir. (N.Xudiyev: 2015. s. 125-128.)

Baxılan sığorta növü üzrə sığorta məbləği, sığortaçının məhkəmə xərcləri də daxil olmaqla, sığorta müqaviləsinin qüvvədə olduğu müddətdə baş vermiş bütün tələblər və ya tələblər üçün kompensasiya olaraq bütöv şəkildə ödəyəcəyi maksimum məbləğ olmalıdır.

Peşə məsuliyyət sığortası müqaviləsində sığorta məbləğindən əlavə, bütün sığorta hadisələrindən irəli gələn bütün tələblər və (və ya) məhkəmə aktları üçün sığortaçının məsuliyyətinin ümumi həddi müəyyən edilə bilər ki, bu da sığortaçının ümumilikdə ödəyəcəyi maksimum məbləğdir. Ümumi məsuliyyət həddinə əlavə olaraq, müqavilədə sığortaçının ziyanın ödənilməsi öhdəliklərinin baş verməsi hallarından birinə görə məsuliyyət həddini də daxil edə bilər. Bu limit sığortaçının bir sığorta hadisəsi ilə əlaqədar ödəyəcəyi maksimum məbləğ olacaqdır.

Mülkiyyət sığortası müqaviləsinin digər vacib şərtləri onun qüvvədə olma müddətidir.

Müqavilənin müddəti onun etibarlılığının başlanması və ləğv olunduğu an demək olduğu üçün sığorta müqaviləsi tərəfləri hər iki komponent barədə razılığa gəlməlidirlər.

Sığortanın əhatə dairəsi davamlı xarakter daşıyır. Sığortalı və sığortaçı müqavilədə nəzərdə tutulan sığorta təminatının təmin ediləcəyi dövrü dəqiq müəyyənləşdirməlidirlər.

Məsələn, bir çox sığorta şirkəti öz peşə məsuliyyəti sığortası müqavilələrində sığortanın əhatə dairəsini yalnız sığorta müqaviləsi müddətində baş verən sığorta hadisələri ilə məhdudlaşdırır.

Məsələn, bununla müqayisədə inkişaf etmiş xarici ölkələrdə peşə məsuliyyəti sığortasının xüsusiyyəti illərlə hesablanan əhəmiyyətli bir dövrdür və bu müddət ərzində bir mütəxəssisin vurduğu ziyanı görə sığorta zəmanəti qüvvədədir.

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş ümumi qaydalara uyğun olaraq sığorta müqaviləsinə xitam verilməsinin əsasları onun qüvvədə olma müddətinin başa çatmasıdır. Bəzi sığorta şirkətləri sığorta müqaviləsinə sığortaçının sığortaçı qarşısında öhdəliklərini - bütün sığorta məbləğinin ödəməsi ilə əlaqədar olaraq müqavilənin ləğvi barədə bir bənd daxil edirlər. Sığorta müqaviləsi Sənəddə göstərilən əsaslarla vaxtından əvvəl ləğv olunur. (Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi: 2007. s. 23.)

Əlavə olaraq, peşə məsuliyyəti sığortası müqaviləsində tərəflər vaxtından əvvəl sığorta haqqını ödəməməsi, sığortaçının ölümü, sığortaçının məşğul olma hüququndan məhrum edilməsi kimi erkən xitam hallarını təmin edə bilər. Bu zaman sığortalı peşə fəaliyyəti, müəyyən edilmiş qanuna uyğun olaraq sığortaçının ləğvi, məhkəmə tərəfindən sığorta müqaviləsinin etibarsız sayılması barədə qərar qəbul edilməsi və s. buraya aiddir. Hüquqi maddə ilə müəyyən edilmiş sığorta müqaviləsinin əsas şərtləri Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin sığortalı və sığortaçı üçün məcburidir. Ən azından bu barədə aralarında razılığa gəlinmədiyi təqdirdə, müqavilə bağlanmamış sayılır. Müqavilə azadlığı prinsiplərindən, həm Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində birbaşa adları çəkilən, həm də adları çəkilməyən müxtəlif növ sığorta müqavilələrinin bağlanma ehtimalı izlənilir.

Peşəkar məsuliyyət sığortası müqaviləsi əmlak sığortasına aiddir, lakin birbaşa Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində göstərilməyib, lakin bir sıra fərqli xüsusiyyətlərə xüsusiyyətlərə malikdir, məsələn, mövzu tərkibi, sığorta obyektı,

müəyyənləşdirmə üsulu müvafiq sığorta müqaviləsi bağlanarkən, şərtlər razılaşdırılarkən nəzərə alınmalı olan sığorta hadisəsi və s. eyni zamanda, sığortaçının və sığortaçının, qanunvericiliyə uyğun olaraq, yalnız vacib şərt kimi təsnif edilən şərtlərin müqaviləyə daxil edilməsi ilə məhdudlaşmamalıdır.

Sığorta münasibətləri iştirakçılarının xüsusiyyətləri bu risk növünün dünya təcrübəsində dinamik inkişafı nəticəsində formalaşmış xarici təcrübədən istifadə etmələri tövsiyə olunur, xüsusiyyətləri risklərin qiymətləndirilməsi, tələblərin həll edilməsi üsulları, məsuliyyət dairəsi və s. təkmilləşdirmə Azərbaycanda sığorta sahəsindəki müqavilə əlaqələri, milli sığorta sisteminin səviyyəsinin yüksəldilməsinə və beynəlxalq sığorta bazarına inteqrasiya istiqamətində inkişafına kömək edəcəkdir.

3.2. Azərbaycanda peşə məsuliyyəti sığortasının inkişafı üçün görülən tədbirlər və əsas inkişaf perspektivləri

Mülki məsuliyyət mülkiyyət xarakteri daşıyır: ziyana səbəb olan şəxs zərərçəkmiş tamamilə ödəməyə borcludur. Yəni, üçüncü tərəf mülki məsuliyyət sığortası müqaviləsinin bağlanması yolu ilə bu öhdəlik sığortaçının üzərinə keçir. Zərərə görə, sığortalı, cinayət, inzibati məsuliyyətə cəlb edilə bilər, yəni. üçüncü bir şəxslə əlaqəli qanunsuz hərəkətlərinə görə mühakimə olunmalıdırlar. Bununla birlikdə, üçüncü bir şəxsə dəymiş maddi ziyanın kompensasiyası sığortaçıya köçürülür.

Peşə məsuliyyəti sığortası peşə vəzifələrini yerinə yetirmək və ya müvafiq xidmətlər göstərməklə məşğul olan fiziki və ya hüquqi şəxslərə qarşı əmlak tələblərinin irəli sürülməsi imkanı ilə əlaqələndirilir. Fiziki və ya hüquqi şəxslərə qarşı mülkiyyət iddiaları, peşə fəaliyyətlərində və ya xidmətlərdə səhlənkarlıq, səhlənkarlıq, səhv və buraxılma ilə əlaqədardır. Sığorta vasitəsi ilə sığortaçı səhlənkarlığın qəbulu ilə bağlı bu əmlak tələblərinin təmin edilməsi məsələlərini həll etməyə başlayır. Peşə məsuliyyəti sığortasının məqsədi müəyyən peşə sahibləri (özəl praktikantlar, notariuslar, vəkillər) üçün müştərilərdən onlara qarşı qanuni tələblərə qarşı sığorta təmin etməkdir. (Azerbaijan (2000-2014): 2015. s. 8.)

Sığorta növlərinə əlavə olaraq bunlar var:

- təhlükəli istehsal müəssisələri fəaliyyət göstərən təşkilatların məsuliyyət sığortası;
- nüvə obyektləri işlədən təşkilatların məsuliyyət sığortası;
- hidrotexniki qurğuları istismar edən təşkilatların məsuliyyət sığortası;
- olmaması səbəbindən dəymiş ziyana görə məsuliyyət sığortası
- gömrük brokerinin məsuliyyət sığortası;
- hava nəqliyyatı vasitəsilə və gömrük daşıyıcısının məsuliyyət sığortası;
- gəmi sahiblərinin üçüncü şəxslər qarşısında məsuliyyətinin sığortası;
- istehsalçıların, satıcıların və ifaçıların sanitariya və epidemioloji standartların pozulması nəticəsində vurulan ziyana görə məsuliyyət sığortası;
- depozitarların və qeydiyyatçıların məsuliyyət sığortası; - direktorlar və digər icra hakimiyyəti başçıları üçün məsuliyyət sığortası;
- fəvqəladə halların lokallaşdırılması və nəticələrinin ləğvi üçün xərclərin sığortası;
- ekoloji sığorta;
- tanker sahiblərinin məsuliyyət sığortası;
- təyyarə sahibinin məsuliyyət sığortası;
- dəniz gəmisi sahibinin və digərlərinin məsuliyyət sığortası.

Postsovet ölkələrinin mülki və peşə məsuliyyəti institutunun inkişafı ümumi dünya praktikasından xeyli geri qalmasına baxmayaraq, müxtəlif növ məsuliyyətlərin sığortası hazırda sığorta işinin ən perspektivli seqmentlərindən biridir.

Bunu, ilk növbədə, sığorta bazarı göstəriciləri göstərir və ehtiyatlı sığortaçılar tərəfindən məsuliyyət sığortası üçün yeni lisenziyaların alınması bu istiqamətdə müsbət dəyişikliklərin olmasından xəbər verir. Bundan əlavə, dövlət özü məsuliyyət sığortasının subyektlərin mülkiyyət hüququ sahəsində mülkiyyət münasibətlərinin tənzimlənməsi mexanizmi kimi əhəmiyyətini dərk edərək getdikcə daha çox Qərb təcrübəsini mənimsəyir.

Mütləq göstəricilərin artması ilə yanaşı, sığorta bazarında keyfiyyət dəyişiklikləri baş verir. Sığortaya “cəlb olunan” insanların sayı getdikcə artır və artıq sığorta təcrübəsi olanlar, çox güman ki, bundan imtina etməyəcəklər.

Sığorta iqtisadi kateqoriya və maliyyənin ayrılmaz hissəsidir. İqtisadi bir kateqoriya olaraq, sığorta, müxtəlif fəvqəladə hallar və vətəndaşların şəxsi həyatı ilə əlaqəli hallardakı zərərlərin ödənilməsində maddi yardımın göstərilməsi ilə əlaqəli fondların yaradılması və istifadəsi prosesidir.

Sığortanın obyektləri həyat, sağlamlıq, sığortalıların iş qabiliyyəti, vətəndaşların, təşkilatların, müəssisələrin əmlakı, əmlak maraqları, nəqliyyat vasitələri və mallar, risklər, məsuliyyət və s.dir.

Cəmiyyətin sosial və iqtisadi həyatının bütün tərəflərini əhatə edən sığorta, əhalinin maddi rifahının və sahibkarlıq riskinin qarantı kimi çıxış edir. Sığorta hadisələri olduğu təqdirdə, büdcəni yalnız alınan zərərin ödənilməsindən azad etmir, hətta uzunmüddətli investisiya mənbəyinə çevrilir.

Sığorta münasibətləri məcburi və könüllü formada həyata keçirilir. Qanunvericilik əsasında dövlət tərəfindən həyata keçirilən icbari sığorta, hüquqi və fiziki şəxslərin cəmiyyətin maraqlarına cavab verən sığortasıdır.

Sığortalılar ilə sığortalılar arasında icbari könüllü sığorta formasından fərqli olaraq müqavilə könüllü şəkildə bağlanır. Qanunvericiliyə görə, bütün könüllü sığortalar üçün qaydalar müəyyən edilir və lisenziyalar dövlət sığorta nəzarəti orqanları tərəfindən verilir. Bir qayda olaraq, əvvəlcədən müəyyən edilmiş bir sığorta dövrü üçün könüllü sığorta müqaviləsi bağlanır.

Azərbaycanda milli sığorta bazarı 1992-ci ilin əvvəlindən formalaşmağa başladı. Azərbaycan tarixində ilk dəfə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi 1993-cü ilin yanvarında "Sığorta haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununu qəbul etdi. Bu qanunun tələblərini həyata keçirmək üçün sığorta işinin inkişafına təkan verən müxtəlif tənzimləyici sənədlər hazırlanmışdır ki, bu da sığorta xidmətlərinin həcmnin artmasına, sığorta təşkilatlarının maliyyə sabitliyinin möhkəmlənməsinə kömək etmişdir. (Synthesis of Voluntary National Reviews: 2016. s. 26.)

Ölkəmizdə son dövrlərə nəzər salsaq görə bilərik ki, məsuliyyət sığortasının inkişafı üçün həm cəmiyyətdə həm də, dövlət sektorunda maraq artmaqdadır. Sığorta sektoruna artan marağın mövcudluğu Azərbaycanda məsuliyyət sığortasının inkişafında öz təsirini göstərmişdir. Bu səbəbdən də, yerli sığorta işi ilə məşğul olan şəxslər sığorta sahəsində əhəmiyyətli mövqeylərə sahib olmuşdur.

Azərbaycanda məsuliyyət sığortası üçüncü şəxsə dəyən ziyanla əlaqədar olaraq, sığortalı şəxsin maraqlarını qorumaqda əhəmiyyətli mövqedədir. Məsuliyyət sığortası özlüyündə dövlət üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb etməkdədir.

Müasir dövrdə Azərbaycanda məsuliyyət sığortası əhalinin əmlakının qorunması üçün əhəmiyyətli xarakter daşımaqdadır. Qlobal zəmində məsuliyyət sığortasına nəzər salsaq, görə bilərik ki, inkişaf etmiş ölkələrdə məsuliyyət sığortasının həcmi digər ölkələrə nisbətən daha çoxdur. İnkişaf etmiş ölkələrin məsuliyyət sığortasını aşağıdakı inkişaf şərtlərinə görə sıralaya bilərik:

- əhaliyə dəyən ziyanın ödənilməsi üçün nəzərdə tutulan hüquqi normalar
- əhalinin yaşam şəraitinə uyğun olaraq, məsuliyyət sığortası üçün nəzərdə tutulan qiymətlərin tənzimlənməsi
- texnologiyanın inkişafı ilə əlaqədar olaraq, əhaliyə dəyən ziyanın artması
- istənməyən halların baş verməsi və dəyən zərərin artımı
- məsuliyyət sığortası üçün yeni qanunvericilik aktlarının yaradılması
- məsuliyyət sığortası üçün nəzərdə tutulan qanunların inkişaf etdirilməsi

Bütün bu qeyd olunanlar inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatı və zifah halından əldə olunan məlumatlardır.

Yuxarıda məsuliyyət sığortasının təhlili inkişaf etmiş ölkələr üçün nəzərdə tutulmuşdu, lakin, ölkəmizdə hələ də, bu sektor çox da, inkişaf etməməkdədir. Respublikada məsuliyyət sığortasının könüllü növlərinə nisbətən icbari növləri daha çox inkişaf etməkdədir. Bunu başlıca səbəbi qeyd olunan sığorta növlərinin icbari formasının çoxluğu ilə əlaqədardır. 2019-cu ildə Azərbaycanın sığorta bazarında icbari məsuliyyət sığortasının həcmi 201.7 mln. manat olmuşdur. 2019-cu ildə icbari sığorta haqqlarının həcmi 8.1% azalmasına baxmayaraq, ümumi məzmununda 7.9% həcmində artım müşahidə olunmuşdur.

Azərbaycanda həm yığılan, həm də, verilən sığorta ödənişlərinin əsas hissəsini avtomobil sığorta vasitələri təşkil edir. Öncəki illərə nəzər salsaq görə bilərik ki, məsuliyyət sığortasının bu növünün həcmi 97-99% həcmində olmuşdur.

Məsuliyyət sığortasının könüllü və daşınmaz əmlakla bağlı növünü avtomobil sığorta növü ilə qarşılaşdırsaq, görərik ki, digərləri məsuliyyət sığorta sektorunun 1-3%-ni təşkil edir.

Əksər mütəxəssislərin fikrincə sığortanın bu sahəsinin belə inkişaf etməsi digər sahələrə mənfi təsir edir. Elə bu səbəbdən məsuliyyət sığortasının könüllü sığorta sahəsini inkişaf etdirmək perspektivli addımlardandır. Mövcud vəziyyətdə könüllü sığorta sektorunda artımın olmamasından dolayı əməliyyatların həcmi gözləniləndən aşağıdır. Bunu aşağıdakı təsvirdən də görə bilərik.

Son illərdə sığorta bazarının inkişafı icbari sığorta növlərindən daxilolmalara əsaslanıb. Bir çox mütəxəssis bu nümunəni sığortaçının daxili potensialı səbəbindən bazarın genişlənməsini ləngidən mənfi bir amil kimi qiymətləndirir və məsuliyyət sığortası kimi bir sahədə ehtimal olunan sığortanın inkişafını dəstəkləyir.

Buna baxmayaraq icbari sığorta ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə yönəlmiş dövlət sosial siyasətinin ayrılmaz bir vasitədir. Bu sığorta növündən istifadənin məqsədəuyğunluğu xarici ölkələrin təcrübəsi ilə təsdiqlənir. Məsələn, İngiltərədə vasitəçilik fəaliyyətinin qeydiyyatı üçün müştərilərin mənafeyini təmin edən və peşə fəaliyyəti zamanı mümkün olan maddi zərərlərin ödənilməsinə təmin edən bir sığorta polisi tələb olunur. İnkişaf etmiş ölkələr xüsusi yaradılmış sığorta bazasının icbari növü xarakterizə olunur.

Bununla yanaşı, xarici ölkələrdə bir şirkətin və ya ayrı bir mütəxəssisin bazarda öz peşəkar xidmətlərinin rəqabət qabiliyyətini artırmasına və münasibətlərdəki mənfi halların qarşısını almasına imkan verdiyi üçün peşə məsuliyyəti sığortası təcrübəsi də könüllü olaraq geniş yayılmışdır.

Beləliklə, daxili bazarda məsuliyyət sığortasının işləməsi və inkişafının səmərəliliyi sığorta formasından, yəni sığorta hüquq münasibətlərinin həyata keçirilməsi qaydasından asılı olacaqdır:

- icbari sığorta icbari sığorta haqqında qanun əsasında müvafiq sığorta növü üçün lisenziya əsasında həyata keçirilir;

- zəmanət sahibi sığortalı üçün məcburidir, sığortaçı üçün könüllüdür;
- könüllü sığorta könüllü bağlanmış müqavilə əsasında həyata keçirilir.

Sadalanan aparma formaları arasında ən az inkişaf etmiş və nəzərə alınan, icbari-müqaviləli və ya könüllü-icbari olaraq da adlandırılan sığortadır. Əvvəla, hazırda "ehtimal olunan sığorta" termininin müəyyən bir tərifi yoxdur.

Əslində, ehtimal olunan sığorta həm icbari, həm də könüllü sığortanın müəyyən şərtlərinin birləşməsidir. Belə sığorta aşağıdakı əsas xüsusiyyətlərə malik ola bilər:

- sığortalı üçün bu, müəyyən bir fəaliyyət növünə qəbul və ya müəyyən hərəkətlərin həyata keçirilməsi ilə əlaqədardır;
- sığortaçı tərəfindən könüllü sığortaya lisenziya əsasında həyata keçirilir;
- şərtlər sığorta müqaviləsində müəyyən edilmişdir;
- yüksək sosial əhəmiyyətə və ya yüksək səviyyədə olan sahələr üçün tipikdir.

Nəticə etibarilə, sığortalanmış sığorta qanunvericiliyin tələblərinə və ya digər tələblərə uyğun olaraq sığortalı üçün aparılması müəyyən bir fəaliyyət növünə giriş və ya müəyyən bir fəaliyyət növünə qəbul üçün zəruri və məcburi şərt olan sığorta növü kimi başa düşülməlidir. əməliyyatlar və sığortaçı üçün könüllü sığortada nəzərdə tutulmuş şərtlərdə və qaydada həyata keçirilir.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, sığorta şərtləri müqavilədə müəyyənləşdiriləcəkdir. Bununla birlikdə, mülki qanunvericiliyə uyğun olaraq, aşağıdakı vacib elementlər mütləq açıqlanmalıdır:

- sığorta obyektinə və ya sığortalı (sığorta növündən asılı olaraq);
- sığorta təşkilatı tərəfindən götürülən risklərin siyahısı;
- sığorta məbləğinin məbləği;
- müqavilə müddəti.

Beləliklə, ehtimal olunan sığorta üçün əsas meyar, sığortalı üçün öhdəlikdir. Bu baxımdan, nəzərə alınmalıdır ki, ehtimal olunan sığorta iki istiqamətdə inkişaf edə bilər: qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş və iş təcrübəsi ilə təmin olunmuşdur.

Birinci halda, sığorta cəmiyyətin mənafeələrini təmin etmək üçün (məsələn, tikinti, səhiyyə, təhsil və s.) sosial əhəmiyyət kəsb edən sahələrdə istifadə olunan bir hüquqi vasitədir.

Əlbətdə ki, maliyyə bazarındakı bu təcrübə qanunsuzdur və istehlakçı münasibətlərinə mənfi təsir göstərir. Bu baxımdan, dövlətin “tənzimlənən sığorta” konsepsiyasının hüquqi tənzimlənməsi və konsolidasiyası baxımından rolu artır. Bundan əlavə, inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi, ehtimal olunan sığortanın icbari sığortadan daha təsirli olduğunu təsdiqləyir.

Mənim fikrimcə, məsuliyyət sığortasının könüllü növünü sığorta tarif cədvəlində qiymətlərin dəyişməsi ilə tənzimləmək mükündür. Bu səbəbdən daha geniş fikirlər və təşəbbüskarlıq tədbirləri icra etmək daha məqsədəuyğun olar. Ona görə ki, hazır ki, dövrdə peşə məsuliyyət sığortasının bəzi növlərinin inkişaf etdirilməsi hələ mümkün kimi görünür.

Məsuliyyət sığortasının peşə məsuliyyət növünü artırmaq üçün başlıca tədbir ümumilikdə məsuliyyət sığortasının limit dəyərini artırmaq daha doğrudur. Tədqiqatlar göstərir ki, peşə məsuliyyət sığortası müqavilələr əsasında təyin olunan sığorta məbləğləri həm sığortalı şəxs, həm də zərərçəkənin maraqlarına cavab verməməkdədir.

Məsuliyyət sığortasının digər növlərinə nəzər salsaq görərik ki, avto nəqliyyat sahiblərinin məsuliyyət sığortası üzrə də, miqdar eyni göstərilir. Ölkəmizdə bu sığorta növünün limit dəyəri 5000 manat həcmindədir. Beynəlxalq sferada bu qiymət təxminən 3000 dollar həcmində qeyd olunur.

Avropaya nəzər salsaq qeyd edə bilərik ki, İsveçdə bu dəyər 36, İsveçrədə 10, Hollanduyada 1 milyon dollar, İtalya 880, Almaniya 580, Xorvatiya 230, Estoniya 150, Bolqarıstan 15, Latviyada 3.5000 dollar kimi qeyd olunmaqdadır.

Yuxarıda qeyd olunanlarla yanaşı, Belçika, Fransa, İrlandiya, Lüksemburq, Böyük Britaniya, Finlandiya, Norveçdə məsuliyyət sığortasının həyati növünə dəyən ziyana görə ödənişlərin sayı limitsiz olaraq qeyd olunmaqdadır.

Əmlak sığorta növü üçün nəzərdə tutulan qiymətlər isə aşağıdakı cədvəldə ətraflı şəkildə qeyd olunmaqdadır.

Yekun etibarını ilə deyər bilərik ki, məsuliyyət sığortasına marağın artırılması və onun inkişafı üçün aşağıdakı şərtləri icra etmək lazımdır:

- beynəlxəq təcrübənin ölkənin məsuliyyət sığortasında tətbiqi
- müxtəlif məsuliyyət sığortası ilə əlaqədar olaraq, tək bir standart qaydaların tətbiqi
- peşə məsuliyyəti sığortası üzrə limitlərin çoxaldılması

Qeyd olunan bu halların baş verməsi təqdirində məsuliyyət sığortasının inkişafından söz açmaq mümkündür.

Peşə məsuliyyəti sığortası peşə vəzifələrini yerinə yetirmək və ya müvafiq xidmətlər göstərməklə məşğul olan şəxslərə və müəssisələrə qarşı tələb irəli sürülməsi ehtimalı ilə əlaqəli və mövcud qanunvericilikdən irəli gələn qanuni tələblərdən sığortalanması üçün nəzərdə tutulmuş sığorta növü kimi başa düşülür.

(Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış. s. 11.)

Beləliklə, müqavilə üzrə sığorta münasibətlərinin subyektləri üç nəfər olacaqdır:

- mümkün risklər üçün kompensasiya götürən sığorta şirkəti;
- sığortalı
- xidmətlər göstərən fiziki və ya hüquqi şəxs;
- faydalanan - ziyan dəymiş müştəri, yəni lehinə sığorta təzminatı ödənilən şəxs.

Bəzi hallarda sığorta ödənişi yalnız xəsarət alan şəxsə deyil, həm də sığortalıya da verilə bilər (məsələn, sığorta hadisəsinin nəticələrini aradan qaldırmaq üçün).

Peşəkar məsuliyyət sığortası, sığortalıya peşə fəaliyyəti ilə bağlı təzminat riskini sığorta şirkətinə ötürməyə imkan verir. Bu vəziyyətdə xidmətlərin istehlakçısına dəyən zərər maddi və ya şəxsi ola bilər. Maddi ziyan maliyyə itkiləri (məsələn, təmir xərcləri, əmlak dəyərlərinin bərpası) kimi başa düşülür. Şəxsi xəsarət hər növ ölüm və ya yaralanma riskini ehtiva edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkə təcrübəsində bu sığorta növünün təsnifatı yoxdur, bu da bu məsələnin nəzəri öyrənilməməsi ilə əlaqələndirilir. Ən sadələşdirilmiş formada, məsuliyyət sığortası sistemində aşağıdakı elementlər seçilir:

- şirkət məsuliyyəti sığortası;

- məhsul məsuliyyəti sığortası;
- sənaye məsuliyyəti sığortası;
- mütəxəssisin peşə məsuliyyəti.

Şirkət məsuliyyəti sığortası, sahibkarın və işçilərinin istehsal (iqtisadi) fəaliyyətlərini həyata keçirərkən üçüncü şəxslərə verə biləcəkləri bütün zərərlərə görə məsuliyyətini nəzərdə tutduğu üçün inkişafın prioritet bir sahəsidir.

Məhsula görə məsuliyyət, istehsalçı tərəfindən istehlakçı dövryyəsinə buraxılan keyfiyyətsiz bir məhsulun (bir şəxsə və onun əmlakına zərər deməkdir) istifadəsi üçün istifadəçiyə ziyan vurma risklərinə görə istehsalçının məsuliyyətini nəzərdə tutur. Bu vəziyyətdə istehsalçının günahının olması vacib şərt deyil. Avropa ölkələrində bu iqtisadi tənzimləmə vasitəsi Avropa məkanında geniş istifadə olunur. Məsələn, Almaniyada bu sığorta növünün istismarı üçün hüquqi əsas məhsul məsuliyyəti qanununda təsbit edilmişdir. (Ataşov B.X: 2016. s. 34-36.)

Sənaye məsuliyyəti sığortası, sağlamlığa, maddi sərvətlərə və ətraf mühitə dəyən zərər üçün üçüncü şəxslərə, cəmiyyətə və işçilərə qarşı məsuliyyət xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Artıq dövlət orqanları tərəfindən bu növ sığortanın tətbiqi cəhdləri göstərildi, lakin dəstək almadılar. Eyni zamanda, bu halda sığorta, qanunvericilik normaları ilə müəyyən edilmiş səviyyədən az olmayan riskləri əhatə edən ən əhəmiyyətli sosial müəssisələrin fəaliyyətinə nəzarət və nəzarət sistemində böyük əhəmiyyətə malikdir.

Peşə məsuliyyət sığortasının ən perspektivli növü mütəxəssis məsuliyyəti sığortasıdır. Bu alətin istifadəsinin genişləndirilməsinə ehtiyac yalnız müştərilərin mənafelərinin qorunması ilə deyil, həm də sosial baxımdan ən vacib peşələrin nümayəndələri üçün rəqabətçi və psixoloji xarakterli müəyyən peşəkar üstünlüklərin olması ilə əlaqələndirilir. Buraya auditorlar, notariuslar, rieltorlar, qiymətləndiricilər, daşıyıcılar, inşaatçılar, ticarət və gömrük brokerləri, hüquqşünaslar, həkimlər və s. aiddir. Hal-hazırda hüquqşünaslar üçün peşə məsuliyyəti vacibdir.

Peşə məsuliyyəti sığortasının əsas xüsusiyyəti insan faktoru ilə sıx əlaqədardır. Burada peşə sahəsində peşəkar səhv etmək riski hər zaman mümkündür. Bu

baxımdan, bu riskin qiymətləndirilməsi çox mürəkkəbləşir və bu, bu vasitənin milli şəraitdə inkişafını çətinləşdirir. Bundan əlavə, bu sığorta növünün kommersiya əsaslı fəaliyyəti yüksək tələb olunan xidmətə və cüzi daxilolmalara səbəb olan xidmətlərin yüksək qiymətini nəzərdə tutur.

Beləliklə, son vaxtlar dövlət orqanları bu sahəni yaxşılaşdırmağa çalışırlar. Bununla birlikdə, effektiv fəaliyyət bu qurumun həm federal, həm də regional səviyyələrdə vahid dəstək və tənzimləmə sisteminin inkişaf etdirilməsini və tətbiq olunan sığortanın ən optimal sığorta forması kimi qəbul edilməsini tələb edir.

Bundan əlavə, sığorta bazarını bu istiqamətdə genişləndirmək üçün bu alətin işləməsi üçün qanunvericilik bazasının mükəmməl olmaması ilə bağlı bir sıra problemləri həll etmək lazımdır. Bu sahədəki əsas mənfi cəhətlərə aşağıdakılar daxildir:

- sığorta şirkətlərində peşəkar məsuliyyət risklərinin qiymətləndirilməsində təcrübənin olmaması;
- əksər peşələr üçün bazarın şəffaf olmaması və işgüzarlığa və peşə nüfuzuna məhəl qoyulmaması;
- məhsula tələbi stimullaşdırmaq üçün vergi güzəştlərinin olmaması;
- peşə məsuliyyəti sığortası üçün vahid dövlət dəstəyi sisteminin olmaması və s.

İqtisadiyyatın müəyyən sahələrinin bazar tənzimlənməsi üçün bir vasitə kimi sadalanan peşə məsuliyyəti sığortasının tətbiqi, sığorta üçün risk qəbul etməzdən əvvəl bir sığorta şirkəti tərəfindən müstəqil bir imtahan keçirilməsini nəzərdə tutur. Bu göstərilən xidmətlərin keyfiyyətinə daha ətraflı nəzarət etməyə imkan verəcək və eyni zamanda müəyyən fəaliyyət növləri təmsilçilərini sığorta şirkətinin tələblərini ödəmək üçün peşəkarlıq səviyyələrini artırmağa məcbur edəcəkdir.

Nəticə etibarilə, yalnız peşə məsuliyyəti sığortasının yüksək sosial əhəmiyyətindən deyil, həm də bu alətdən dövlət iqtisadi tənzimləmə sistemində istifadə edilməsinin mümkünlüyündən danışa bilərik.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Nəticə etibarlı ilə belə qərara gələ bilərik ki, məsuliyyət sığortası, obyektin hər hansı bir hərəkət nəticəsində üçüncü şəxslərə (fiziki və ya hüquqi şəxslərə) dəymiş ziyanı ödəmək öhdəliyi ilə əlaqəli sığortalıların əmlak maraqları olduğu bir sığorta sektorudur.

Hər şeydən əvvəl qeyd olundu ki, həm əmlak, həm də fərdi sığorta ilə müəyyən oxşar cəhətlərin olması halında, məsuliyyət sığortası, sığorta işinin sadalanan sahələrinə aid edilməsinə imkan verməyən bir sıra spesifik xüsusiyyətlərə malikdir. Xüsusilə, fərdi sığortanın obyektini yalnız şəxsin (sığortalı) həyatı, sağlamlığı, iş qabiliyyəti və pensiya təminatı ola bilərsə, əmlak sığortası obyektini sığortalıya məxsus, aydın şəkildə fərdiləşdirilmiş əmlakdırsa, məsuliyyət obyektini sığorta, sığortalının üçüncü şəxslərin şəxsi mənafeələrinə və əmlaklarına dəyən ziyana görə məsuliyyətlidir. Nəticə etibarilə, sığortalının əmlak mənafeələrinin qorunması ilə yanaşı, eyni dərəcədə vacib ünsür olan məsuliyyət sığortası da zərər çəkmiş üçüncü şəxslərin şəxsi və əmlak mənafeələrinin qorunmasıdır. Digər tərəfdən qeyd edildi ki, məsuliyyət sığortası, fərdi və əmlak sığortasından fərqli olaraq, sığorta müqaviləsi ilə müəyyən şəxsin əmlakının əvvəlcədən qurulmasını təmin etmir, çünki sonuncunun şəxsiyyəti yalnız meydana gəldikdə aşkar edilə bilər.

Mülki qanunun müddəalarına uyğun olaraq, mülki məsuliyyət müqaviləli və müqaviləsiz olaraq iki məsuliyyətə bölünür. Müqavilə məsuliyyəti müəyyən müqavilə üzrə öhdəliklərin yerinə yetirilməməsi (lazımi şəkildə yerinə yetirilməməsi) halında yaranır. Lakin, müqavilə öhdəliklərinin icrası ilə əlaqəli olmayan zərər hallarında müqavilədən kənar məsuliyyətin yaranmasında mümkündür.

Məsuliyyət sığortası sahəsində qanunvericilik aktlarının təhlili Azərbaycan Respublikasında əsas icbari məsuliyyət növlərinin sistemləşdirilməsinə və daha dəqiq müəyyənləşdirilməsinə imkan verdi. Xüsusilə bu proses peşə məsuliyyəti sığortasının icbari növlərində özünü daha qabarıq büruzə verir.

Tədqiqatda göstərildiyi kimi, hazırda ölkə iqtisadiyyatının və insan fəaliyyətinin inkişafı ilə müşayiət olunan müxtəlif növ risklərin sayı xeyli artır. Bunlara, ilk

növbədə, ekoloji qəza, fəlakət riskləri, qeyri-kafi keyfiyyətli məhsul istehsal, satış riskləri, müəyyən peşə sahibləri tərəfindən keyfiyyətsiz xidmətlər göstərmə riskləri, yol qəzaları riskinin durmadan artması və s. bu baxımdan məsuliyyət sığortasının ölkənin sığorta işi və bazar iqtisadiyyatının inkişafında rolunu göstərir.

Azərbaycanın sığorta bazarının hərtərəfli təhlili, bunun üzərindəki məsuliyyət sığortasının yerini və Azərbaycan sığorta təşkilatlarının sığorta fəaliyyətinin bu segmentinin inkişafının əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirməyə imkan verdi.

Məsuliyyət sığortası ilə məşğul olan sığorta təşkilatlarının fəaliyyət göstəricilərinin öyrənilməsi göstərir ki, ən uğurlu sığortaçılar qanunlara əsasən məcburi olan məsuliyyət sığortalarını həyata keçirirlər. Peşə məsuliyyət sığortası sisteminin təkmilləşdirilməsi problemlərinin öyrənilməsi bu sığorta növünün tətbiqi təcrübəsinin hərtərəfli müqayisəli təhlilini tələb edir. Təhlil zamanı tədqiqat işində peşə məsuliyyəti sığortası müqaviləsinin bağlanması qaydaları ilə bağlı ziddiyyətli və inkişaf etməmiş məqamları vurğulanmaqdadır.

Yekun etibarı ilə tədqiqat işində Azərbaycan Respublikasında məsuliyyət sığortasının inkişafındakı əsas müasir tendensiyaların nəzəri və praktik bir araşdırması nəticəsində aşağıdakı nəticələr əldə edildi:

1. Sığortanın müstəqil bir sahəsi kimi məsuliyyət sığortasının iqtisadi mahiyyəti müəyyən edilməsi.
2. Məsuliyyət sığortasının alt sənaye təsnifatının əsas meyarının aydınlaşdırılması.
3. Azərbaycanda məsuliyyət sığortasının icbari növlərinin sistemləşdirilməsi.
4. Sığorta işinin inkişafında ictimai istehsalın və cəmiyyətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində məsuliyyət sığortasının rolu:
5. Azərbaycan Respublikasının sığorta xidmətləri bazarında məsuliyyət sığortası sahəsinin və onun ayrı-ayrı növlərinin yeri müəyyən edilmişdir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsi. Qanun Nəşriyyatı, 2014, 484 s.
2. AR-da maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi -6 dekabr 2016-ci il. 828 s.
3. Ataşov B.X., Novruzov N.A., İbrahimov E.Ə. Maliyyə nəzəriyyəsi. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, “Kooperasiya”, 2014.
4. Ataşov B.X. Maliyyə bazarları. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, 2016, “Kooperasiya”, nəşriyyatı, 456 s.
5. Ataşov B.X., Ələkbərov. Ə.Ə., Xudiyev. N.N. “Sığorta işi”. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı – 2018, “Kooperasiya” nəşriyyatı, 416 s.
6. “Audit. Qanunvericilik və normativ sənədlər”. VII cild. — B.: “Nağıl evi”, 2013. — 215 s.
7. “Auditorun peşə məsuliyyətinin icbari sığortası haqqında” AR Qanunu 22 may 2007;
8. “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası, 39 s.
http://www.president.az/files/future_az.pdf.
9. Azərbaycanın statistik rəqəmləri. DSK, Bakı, 2016.
10. Azərbaycan rəqəmlərlə - 2016. DSK, Bakı, 2017.
11. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi (çıxarış 50-ci Fəsil) Maddə 883.1. Bakı şəhəri, 25 dekabr 2007-ci il № 520-IIIQD
12. B. Xankişiyev, 2009 “Sığorta fəaliyyətinin əsasları” ADİU, Bakı, 2009. 274 s.
13. D.Bağırov, M.Həsənli “Maliyyə” Bakı 2011 , 384 s.
14. Xudiyev N.N. “Sığorta işi müasir kurs”. Dərslik. ADİU, Bakı, 2015. 461 s.
15. İbrahimov E.R., Hüseynov M.C. və b. Sığorta işi. Dərslik, Bakı, 2017, 496 s.
16. «İcbari sığortalar haqqında» AR Qanunu 2011-ci il 24 iyun;
17. Leyla Əliyeva, “Azərbaycanda sığorta sistemi: iqtisadi və sosial proseslər çoxalma effekti” Qanunu, Bakı, 2011
18. N.Xudiyev “Sığorta işi” Müasir kurs, Bakı 2015. 416 s.

19. “Sığorta” Azərbaycan Respublikasının sığorta sahəsini tənzimləyən normativ hüquqi aktları Toplusu, Bakı, 2012.

20. “Sığorta fəaliyyəti haqqında” AR Qanunu – 25 dekabr 2007

Rus dilində

1. Вобльи К.Г. “Основы экономики страхования”. Москва, 2016. стр, 82.
2. Л.А. Орланюк – Малицкая, «Платежеспособность страховой организаций», 9. М. «Анкил», 2011. с.102.
3. “Основы страховой деятельности.” Отв. Ред. Т.А.Федорова. Москва, Издательство БЕК. 2014. с. 776
4. Русецкая Э.А., Арустамова В.А., 2010 Перспективы развития страхования профессиональной ответственности в РФ // Финансы и кредит. № 20
5. “Словарь - справочник терминов по страхованию» и перестрахованию”. Москва - 2012. с. 120.
- 6.Т.А. Федорова. Бордеро // Страхование: Учебник / Под ред. Т.А. Федоровой. — Москва: Экономистъ, 2004. — 875 с.

İngilis dilində

1. Asia-Pacific Conference: Taking Collective Action to Accelerate Transformation of Official Statistics for Agenda 2030. Presentations and Documents, <http://www.unescap.org/events/asia-pacificconference-taking-collective-action-acceleratetransformation-official>.
2. Global Health Insurance Advice, Azerbaijan Health Insurance, 2012
Decree of the President of the Republic of Azerbaijan on approval of strategic road maps on national economy and main sectors of the national economy. <http://www.president.az/articles/21953>.
3. Human Development Report 2016. 16. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E.

4. İslamli. N. “Analysis of real property insurance market in Azerbaijan”, Baku – 2020, 33 p.
5. Progress Report on Millennium Development Goals - Azerbaijan (2000-2014), Baku-2015. 12. Proposal for voluntary common reporting guidelines for voluntary national reviews at the high-level political forum,
https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/11819Voluntary_guidelines_VNRs.pdf.
6. Report of the Expert Group Meeting on Voluntary National Reviews for the HLPF15-16 December 2016, United Nations Headquarters, New York,
https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/12604Summary%20of%20VNR%20meeting%2015-16%20Dec_FINAL.pdf.
7. Synthesis of Voluntary National Reviews - 2016.
https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/126002016_VNR_Synthesis_Report.pdf.

İnternert resursları

1. www.president.az - Azərbaycan Respublikası Prezidentinin rəsmi internet səhifəsi
2. www.cabmin.gov.az - Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti
3. www.meclis.gov.az - Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi
4. www.stat.gov.az - Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi

Sxemlərin siyahısı

Sxem 1: Sığorta fəaliyyətinin növləri.....	12
Sxem 2: Sığorta sahələri və obyektləri.....	17
Sxem 3: Məsuliyyət sığortasının iştirakçılarının qrafik təsviri.....	18
Sxem 4: Məsuliyyət sığortasının növləri.....	19
Sxem 5: Məsuliyyət sığortasının üzləşdiyi problemlərin sxemi.....	53

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Sığorta sektorunun illər üzrə illik dövriyyələri.....	37
--	----